

Sāsānī İmparatorluğu'nun Erken Döneminde Hıristiyanların Konumu ve İlk Sinodlar

MEHMET ALICI
Mardin Artuklu Üniv.
İlahiyat Bilimleri Fakültesi
mehmetalici@artuklu.edu.tr

Öz

Hıristiyanlık, Sāsānī coğrafyasında 5. yüzyıldan itibaren yayılmış ve kurumsallaşmaya başlamıştır. Bu çalışmada, Hıristiyan nüfusun İrānşehr olarak adlandırılan Sāsānī topraklarında kademeli bir şekilde artması, Sāsānī devletin zaman zaman farklılaşan Hıristiyanlık algısı ve Hıristiyanların verdiği tepkiler konu edilmektedir. Araştırmanın kapsamı, İrānşehr'de yaşayan Hıristiyanlar ve Hıristiyanlık adına ilk kurumsallaşma örnekleri olan Mār İshāq (410) ve devamındaki Mār Yahballaha (420) ve Mār Dadišo (424) Sinodları ile bu kurumsallaşma karşısında Sāsānīlerin tutumu ile sınırlıdır. Aynı çerçeve içerisinde dinin siyaset üzerindeki etkisinin Roma-Sāsānī ilişkilerine ne ölçüde yansıdığı sorusuna cevap aranmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sāsānī İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu, Bizans, Hıristiyanlık, İrānşehr, Mār İshāq (İsāk), Mār Marutha, Mār Dadišo, Mār Yahballaha, Süryani

Abstract

The Status of the Christians and the First Synods in the Early Period of the Sasanian Empire

Christianity expanded and institutionalized in the Sasanian Empire since 5th century. Covered mainly in this study are the growing Christian population in İrānshahr, i.e., the land of the Sasanian land, the Sasanian Empire's varying perceptions of Christians, and the reactions of the Christians to these perceptions. The scope of the study is confined to such early institutions of Christianity as the Mār Ishaq (410), Mār Yahballaha (420), and Mār Dadisho (424) Synods and the attitude of the Sasanian state towards this institutionalization. Within the same framework, the extent to which religion influenced politics with respect to the relationship between the Roman and Sasanian Empires is sought.

Keywords: Sasanian Empire, Roman Empire, Byzantium, Christianity, İrānshahr/Eranshahr, Mār İshāq, Mār Marutha, Mār Dadisho, Mār Yahballaha, Assyrians

Giriş

Hıristiyanlık'ın Mezopotamya ve İran coğrafyasında oldukça erken sayılabilecek dönemlerde yayıldığı bilinmektedir. Bu coğrafyada yaşayan ve Roma İmparatorluğu sınırları dışında kalan Hıristiyanlar farklı bir tarihsel süreç geçirmişlerdir. Söz konusu Hıristiyanların özellikle Sāsānī siyasi

otoritesiyle olan ilişkileri ve bu ilişki bağlamında ortaya çıkan durumlar bu çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda Sāsānī topraklarındaki başka bir ifadeyle İrānşehr¹ coğrafyasındaki Hıristiyan tebaanın durumu, genellikle Roma İmparatorluğu'yla olan siyasi ilişkiler üzerinden şekillenmektedir. Bu açıdan Hıristiyanlık'ın 313 Milan Fermanı'yla Roma tarafından serbest bırakılan bir din olmasına ve 325 yılında toplanan İznik Konsili'yle Konstantin'in Hıristiyanların hamisi konumuna ulaşmasına kadar, Sāsānī hâkimiyeti altında bulunan Hıristiyanlara yönelik genel bir baskıdan söz edilmemektedir. Dolayısıyla Roma-Sāsānī çekişmesinde Hıristiyanlık'ın Roma'nın koruması altına alınması nedeniyle ortaya çıkan yeni durum, Sāsānī İmparatorluğu'nun Hıristiyanlara bakışında bir değişikliğe yol açmıştır. İşte tam da bu noktada Konstantin'in II. Şāpūr'a mektup yazarak kendisini Sāsānī topraklarında yaşayan Hıristiyanların hamisi olarak takdim etmesi önemli bir sorunsal olarak belirmiştir. Bu husus II. Şāpūr'un özellikle Hıristiyan ruhban sınıfı üzerinde baskı kurmasına yol açmıştır. Ancak I. Yezdigird'le birlikte Hıristiyanlar, oldukça özgür bir konuma tekrar yükselmiş ve kralın davetiyle ilk sinodlarını yaparak Sāsānī İmparatorluğu'nda meşru bir zemin elde etmişlerdir.

¹ *İrānşehr* ifadesi Sāsānī İmparatorluğu'nun coğrafi olarak yer aldığı toprakların tamamını tanımlamak adına Sāsānīler döneminde kullanılmıştır. Özellikle Sāsānī şehirlerini tanımlamak, onların kim tarafından nasıl kurulduğunu ve hangi kral zamanında ele geçirildiğini anlatmak adına Pehlevce bir metnin de kaleme alındığı bilinmektedir. İrānşehr denildiğinde günümüz İran'ının oldukça ötesinde geniş bir coğrafyadan söz etmek mümkündür. Bu bağlamda *Şehristānhā-i İrānşehr* olarak bilinen Pehlevce metin bir siyasi coğrafya ve kısa şehir tarihi kitabı mesabesinde olup bütün Sāsānī coğrafyasını havidir. Sāsānī İmparatorluğu'nun mülkünün nerelere uzandığını aktaran metnin geç antik dönemde yazıldığı ve yapılan bazı düzenlemelerden sonra 8. yüzyılda son halini aldığı kabul edilmektedir. El-Bīrūnī'nin *et-Tefhīm*'inde de dünyanın yedi bölge/ülkeden müteşekkil olduğu ve ortasında İrānşehr'in yer aldığı görülmektedir. Metinde İrānşehr'in irili ufaklı birçok kentine yer verilmektedir. Burada önemli şehirlerden bahsedilecek olursa; Semerkand, Sogdiana (Suğd), Hārezm, Merv, Herāt, NevŞāpūr (Nişābūr), Ktesifon (Medā'in), Nisibis (Nusaybin), Edessa (Urfa), Bābil, Nihāvend, Müşil, Kābul, Sīstān, İştāhr, Susa (Şūs), Şūşter, Hīmīyer, Vān, Ādurbādāgān, Āmul, Sūriye, Yemen, ve Afrika'daki bazı şehirler bunlar arasındadır. Kimi Zend metinlerinde de *İrānşehr* ifadesine yer verilmektedir. Dolayısıyla Afganistan'dan Anadolu'ya ve Arabistan'a kadar geniş bir coğrafyanın adı olan İrānşehr, aynı zamanda konumuz itibarıyla Roma-Bizans toprakları dışında yaşayan Hıristiyan toplumun coğrafyası olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada da *İrānşehr* ifadesi bu coğrafyayı tanımlamada kullanılacak ve burada yaşayan Hıristiyanlar bu kavrama nispetle de zikredilecektir. İrānşehr ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. *Şahrestānihā ī Ērānşahr: A Middle Persian Text on Late Antique Geography, Epic, and History*, İng. terc. Touraj Daryae (Costa Mesa, CA: Mazda Publishers, 2002), ss.1-7, 13-25; Georgina Hermann ve diğerleri, *The Sasanian Rock Reliefs at Naqsh-e Rostam (Kerdir's Inscription)* (Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 1989), ss.55, 58; Touraj Daryae, "Dīdgāhā-yi Mūbedān ve Şāhīnşāhān-i Sāsānī derbāre-yi İrānşehr," *Nāme-i İrān-ı Bāstān* 3:2 (1382/2004), ss.21-26; *Dīnkerd-i Heftom*, terc. ve tah. Muhammed Taķī Rāşid Muħaşşil (Tahran: Pejuheşgāh-i 'Ulūm-i İnsānī ve Muṭāle'āt-ı Ferhengī, 1389/2010), s.237 (4.42-43); Ebū Rayhān Muhammed b. Aħmed el-Bīrūnī, *Kitābu't-Tefhīm li-Ev'āli Şin'ati't-Tencīm*, neşr. Celāludđin Humā'ī (Tahran: Silsile-i İntişārāt-ı Āşār-ı Millī, 1362/1984), ss.196-197.

Sāsānilerin, Hıristiyan tebaaya yönelik tutumunun yeknesak bir durum arz etmeyişi nedeniyle özellikle siyasi bağlamın bu hususta mutlak olarak göz önünde bulundurulması elzem görünmektedir. Aynı zamanda devlet otoritesi üzerinde etkin bir role sahip olan Mecûsîlik'in Hıristiyanlara yönelik dışlayıcı tavrının da bu duruma etki ettiği unutulmamalıdır. İşte tam da bu noktada Hıristiyanların erken dönem Sāsānî hâkimiyetinde nasıl bir ortamda yaşadıkları ve aynı zamanda kaleme aldıkları kronikler bağlamında dönemi nasıl tasvir ettikleri bu çalışmanın temel meseleleri arasındadır.

4. yüzyılın siyasi çekişmelerinden olumsuz şekilde etkilenen Hıristiyanlar, Sāsānî devlet otoritesinin değişen bakış açısıyla 5. yüzyılın başında ilk sinodlarını yapmışlardır. Fakat onların bu sinodları Bizans elçileri aracılığıyla yapmaları ve kurumsallaşma çabasına girişmeleri, Bizans toprakları dışındaki Hıristiyan topluluklarla temaslarına örneklik teşkil etmektedir. Bu açıdan İznik Konsili kararlarının yaklaşık yüz yıl sonra İrānşehr coğrafyasındaki Hıristiyanların kabulüne sunulması söz konusudur.

İrānşehr coğrafyasında 5. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Hıristiyanların durumunun aktarılmaya gayret edildiği bu çalışmada ilk elden kaynaklar ele alındığında, özellikle Süryanilere ait kronikler ve Sāsānilerin kraliyet yazıtları öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Eusebius (260-339) ve Socrates Scholasticus (380?-440?) gibi kilise tarihçilerinin kimi atıflarından da söz etmek mümkündür. Buna karşın, özellikle Mār İshāq (410), Mār Dadišo (420) ve Mār Yahballaha (424) Sinodları kararlarına dair kayıtların geç dönemlere tarihlendiği de bilinmelidir. Dolayısıyla Roma İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanların tarihsel gelişimlerinden söz eden metinlerle kıyaslandığında oldukça sınırlı bir kaynakçanın olduğu görülmektedir.

Modern dönemde Bizans dışında yaşayan Hıristiyanların durumlarıyla ilgili olarak burada eserlerine yer verdiğimiz S. Brock ve C. Buck gibi araştırmacıların çalışmalarından söz edilebilir. Konuyu özellikle Süryanilik bağlamında ele alan bu çalışmalar alana önemli katkılar sağlamışlardır. Elinizdeki çalışmada ise özellikle 5. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Sāsānî hâkimiyetindeki Hıristiyanların durumu detaylı bir şekilde ele alınırken ilgili Sāsānî kayıtlarına yer verilmektedir. Ayrıca Sāsānî devletinin, tebaası olan Hıristiyanlara yönelik nasıl bir tutum sergilediği üzerinden bir bakış açısı geliştirilmeye çalışılmaktadır.

A. Sāsāniler Öncesi İrānşehr Coğrafyasında Hıristiyanların Durumu

Hıristiyanlık, ortaya çıkışından 4. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Roma İmparatorluğu baskısı altında yayılmıştır. Buna karşın erken dönemlerde Roma hâkimiyeti dışında kalan Mezopotamya ve İran coğrafyasında siyasi otoritenin baskısı olmadan Hıristiyan misyonunun sürdüğü görülmektedir. Bunun da ötesinde Hıristiyanlık'ın İran'la olan ilişkisini Doğudan gelen üç Magi bağlamında İncil kayıtlarına kadar götürmek mümkündür. Zira Matta İncili'nde (2:1-12) Doğudan gelen “üç bilge” (*Magi*) ifadesiyle Mecûsî din adamlarından söz edilmektedir. Metinde ayrıca onların yıldızlardan hareketle kurtarıcıyı bulmak için Kudüs'e geldiklerinden, Yahudilerin kralı ifadesini kullanarak Mesih'i sormalarından ve başta kral Hirodes olmak üzere Yahudilerin bundan tedirgin olduğundan bahsedilmektedir. Bu bağlamda Kilise babalarından John Chrysostom (ö.407), üç Mecûsî kâhinden söz ederek Yahudilere kendi Mesih'lerinin doğuşunun Persliler tarafından haber verildiğini ifade etmektedir. Zira çok sonraları II. Hüsrev'in (590-628) askerlerinin Beytlehem'deki bir kilisede Mecûsî kâhinlerin resmedildiğini rapor etmeleri de oldukça ilginçtir.²

Roma hâkimiyetinin dışında doğuda yaşayan Hıristiyanların varlığı oldukça erken dönemlere tarihlenmektedir. Mecûsî üç bilgenin İsa Mesih'i gördükten sonra İran topraklarında Hıristiyanlık'ı yaydıklarına dair iddianın ötesinde, İskender'in seferinden sonra yıkılan Pers İmparatorluğu'nun ilk varisi sayılabilecek Partlar/Arsakidler (MÖ.247-MS.224) döneminde Yukarı Mezopotamya'nın bölgedeki Hıristiyanlar için önemli bir yerleşim bölgesi ve sığınma coğrafyası olduğu görülmektedir.³ Bu açıdan Hıristiyan kroniklerinden *Erbil Vakayinamesi*'nde (550 sonrası) 1. yüzyılın sonlarında Dicle'nin doğu kıyılarında kimi Hıristiyan misyonerlerin varlığından söz edilmektedir. Bu noktada *Vakayiname*'nin 2. yüzyılın başlarına tarihlendirdiği ilk Erbil piskoposunun havarisel bir bağla, Urfa'nın Hıristiyanlaşmasında etkin rolü olduğu kabul edilen Havarî Thomas'ın öğrencisi aziz Addai'yle ilişkilendirilmesi, bir meşruiyet zeminine işaret etmektedir.⁴ Ayrıca Büyük Zap ve Küçük Zap ırmakları arasındaki ve

² St. Chrysostom, *Homilies on Gospel of Saint Matthew*, Homily VI, ss.34-41; James Russell, “Our Father Abraham and the Magi,” *Journal of K. R. Cama Oriental Institute* 54 (1987), ss.56-72.

³ Sa'îd Neşî, *Mesîhiyyet der İrān tā Şadr-i İslām* (Tahran: İntişârât-ı Esâfir, 1383/2005), ss.11, 15-16.

⁴ Erken dönem Hıristiyan tarihinde Addai Doktrini olarak bilinen anlatıya göre 'İsâ'nın yaşadığı çağda Urfa kralı Abgar, 'İsâ Mesîh'e bir heyet göndermiştir. Bunun üzerine 'İsâ Mesîh de misyon hedefini orada yürütecek Addai'yi heyetle ona göndermiş ve bölgede Hıristiyanlık hızla yayılmaya başlamıştır. Bununla birlikte, tarihsel veriler ışığında bakıldığında, Hıristiyanlık'ı kabul eden Edessa kralının 177-212 yılları

civarındaki bölge olarak bilinen Adiabene’de (günümüz Erbil’i ve yukarısı) 2. yüzyılın başlarından itibaren bir piskoposluk makamından bahsedilmesi, Hıristiyanlık’ın oldukça erken bir dönemde Yukarı Mezopotamya’ya ulaştığını desteklemektedir. Aynı zamanda Parthia, Kāšān, Musul, Kaşkar, Horasan ve Fars gibi İran coğrafyasının çeşitli bölgelerinde Hıristiyan topluluklardan söz etmek mümkündür.⁵ Benzer şekilde kroniklerde de doğuda çok erken dönemlerden itibaren Hıristiyanların misyon faaliyeti yürüttüğü ifade edilmektedir.⁶ Dolayısıyla Sāsānilerin iktidara gelişlerinden çok önce İran coğrafyasında Hıristiyanların varlığından söz etmek mümkündür.

Hıristiyan kronikleri Part/Arsakid döneminde Hıristiyanların siyasi iktidarla bir sorun yaşamadıklarını ve dinî işlerini rahat bir şekilde yürüttüklerini kaydetmektedir. Bununla birlikte misyon faaliyeti yürüten Hıristiyanların karşılaştıkları sorunlardan söz edilebilir. Edessa/Urfa ve Adiabene, 2. yüzyılın başlarından itibaren Hıristiyan misyonunun yürütüldüğü bölgeler olmuştur. Erbil piskoposu Şemson’un (120-123) civar köylerde giriştiği misyon faaliyetinin duyulması onun Mecûsiler tarafından öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Buna benzer birçok öyküye yer veren kronikler, Mecûsilerin baskı ve eziyetine vurgu yapmaktadır. Zira *Erbil Vakayinamesi*’nin kullandığı dil göz önünde bulundurulursa, Hıristiyanlık’ın, misyon faaliyeti ve piskoposların mucizeleri aracılığıyla bölgede hızla yayıldığı ve bunun Mecûsî ve putperestler tarafından hoş karşılanmadığı ima edilmektedir. Ayrıca zaman zaman Hıristiyan ruhbanların bölgeden kaçmak zorunda kalmaları da aynı gerekçeye dayandırılmaktadır. Bununla birlikte kimi zaman piskoposların kraldan emân/güven mektubu almak için başkent Ktesifon’a/Medā’in’e gittikleri de

---

arasında hüküm süren VIII. Abgar olduğu anlaşılmaktadır. Bu hususun havariyel bağı inşa etme bağlamında sonradan ihdas edildiği görülmektedir. Bkz. *The Doctrine of Addai, The Apostle*, terc. George Philips (Londra: Trübner, 1876), ss.1-50; Jes Asmussen, “Christians in Iran: The History of Christian Expansion in Iran,” Ehsan Yarshater (ed.), *Cambridge History of Iran* (Londra: Cambridge University Press, 2008) içinde, c.3:2, ss.926-927; Robin E. Waterfield, *Christians in Persia: Assyrians, Armenians, Roman Catholics and Protestants* (New York: Routledge, 2011), ss.16-17; Nefîsî, *Mesîhiyyet der İrân*, s.17.

⁵ W. Baum & D. W. Winkler, *The Church of the East: A Concise History*, İng. terc. M. Henry (Londra: Routledge, 2003), ss.7-8, 12; Sebastian Brock, “The Church of the East in the Sasanian Empire up to the Sixth Century and Its Absence from the Councils in the Roman Empire,” *Syriac Dialogue: First Non-Official Consultation on Dialogue within the Syriac Tradition* (Vienna: Pro Oriente, 1994) içinde, s.71; Christopher Buck, “The Universality of the Church of the East: How Persian was Persian Christianity?” *The Journal of the Assyrian Academic Society* 10:1 (1996), s.57.

⁶ Mşîha Zha, *Erbil Vakayinamesi*, terc. Erol Sever (İstanbul: Yaba, 2002), ss.23-24, 67-68; Mārī ibn Süleymān, *Aḥbāru Faṭāriketi Kursiyi’l-Meşriḳ min Kitābi’l-Mecdel* (Roma, 1899), c.1, ss.3-6; *Muḥtaşaru’l-Aḥbāri’l-B’īyye*, tah. Buṭrus Ḥaddād (Bağdat: Şeriketu’l-Dīvān, 2000), ss.110-113.

bilinmektedir. Bu durum ise İran coğrafyasında erken dönemlerde Hıristiyanlık'ın baskın bir gelenek olmadığını açığa çıkarmaktadır.⁷ Dolayısıyla Partların hâkim olduğu dönemde karşılıklı girişimler ve çatışmalardan bahsedilmesine karşın, Hıristiyanlara yönelik sistematik bir takibatın siyasi idare tarafından uygulanmadığı görülmektedir. Buna karşın Mecûsîlik'in hâkim bir dinî gelenek olduğu ve siyasi erke baskı yapabildiği anlaşılmaktadır.

Partlar döneminde özellikle kırsal bölgelerde misyon faaliyeti yürüten Hıristiyanların, Sāsānîlerin iktidara geldiği dönemde (M.S. 224) gözle görülür bir sayıya ulaştıkları ve Roma topraklarındaki dindaşlarına nazaran daha özgür bir biçimde yaşadıkları bilinmektedir. Zira Roma imparatorlarının, Konstantin'e kadar Hıristiyanlara yönelik şiddetin kaynağı oldukları bilinmektedir.⁸

Sāsānîler iktidara geldiklerinde Parthia, Media, Kāşān ve Fārs'a kadar geniş bir bölgede yirmi civarında piskoposluktan söz edilmektedir. Bunlardan birinin Erbil piskoposluğu olduğunu dile getiren *Erbil Vakayinamesi*, İrānşehr coğrafyasında hatırı sayılır bir Hıristiyan nüfusunun bulunduğunu göstermektedir.⁹ Yukarı Mezopotamya dışında Soğd bölgesine bakıldığında da Semerkand dolaylarında ticaret yoluyla var olan bir Süryani Hıristiyan grubundan söz etmek mümkündür.¹⁰

Mezkûr ifadeler bağlamında Hıristiyanlık'ın doğuda oldukça hızlı yayıldığı ve geniş bir misyon sahasına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın Roma-Bizans dışında yaşayan Hıristiyanların, Batılı Hıristiyan kilise tarihçileri tarafından görmezden gelindiği ileri sürülebilir. S. Brock gibi kimi araştırmacılar, özellikle Eusebius'un Roma İmparatorluğu üzerinden (Roma-Bizans) bir kilise tarihi yazımına giriştiğini ve Roma-Bizans sınırları dışındaki Hıristiyan varlığını görmezden geldiğini dile getirmektedir. Bu algının daha sonra da devam ettiğini düşünen Brock'a göre, 'ekümenik'

⁷ Asmussen, "Christians in Iran," ss.925-928; Mşiha Zha, *Erbil Vakayinamesi*, ss.70-74, 91-92; Mor Abrohom'un III. Vologeses'e gidişi, ss.77-79; Erbil Piskoposu Mār Nūh (163-179) örneğinde olduğu gibi ss.80-85; Mor Şahlfo'nun (258-273) mucizesi, ss.100-102, 127; Haçla hastalığın iyileştirilmesi ve Hıristiyanlaşma, ateşe girip çıkma ve yeniden dirilme için bkz. *Muhtaşaru'l-Ahbāri'l-Bī'yye*, ss.111-112, 219; *Siirt Vakayinamesi*, der. Adday Şer, terc. Celal Kabadayı (İstanbul: Yaba, 2010), ss.74-75.

⁸ William Cureton, *Ancient Syriac Documents Relative to the Earliest Establishment of Christianity in Edessa and the Neighbouring Countries* (Edinburgh: Williams and Norgate, 1864), ss.72-96.

⁹ Mşiha Zha, *Erbil Vakayinamesi*, ss.29-46; Nefîsî, *Mesîhiyyet der Īrān*, s.17.

¹⁰ Nicholas Sims-Williams, "The Sogdian Fragments of the British Library," *Indo-Iranian Journal* 18 (1976), ss.43-82; James Russell, "Christianity, i. In Pre-Islamic Persia: Literary Sources," *Encyclopædia Iranica*, c.5, s.523.

ifadesinin sadece Roma-Bizans idaresinde gerçekleşen konsiller için kullanılması dahi bu durumu somutlaştıran en belirgin örnektir.¹¹

İsmlendirme Sorunu

Pers Kilisesi veya Pers Hıristiyanları tanımlaması erken dönem Sāsānī Hıristiyanları için genel bir tanımlama olarak kabul edilmektedir. Bu noktada kimi araştırmacılar Pers isminin verilmesinin gerekçelerini aktarırken Pehlevice'yle yazılan bir Hıristiyan edebiyatından söz edilebildiğinden ve zamanla Mecûsiler arasında Hıristiyanlık'a geçişin söz konusu olmasından hareket etmektedirler.¹² Bunun yanı sıra 5. yüzyılın ilk yarısına kadar Sāsānī topraklarında yaşayan Hıristiyanlar arasında mezhebe dayalı bir ayrışma olmaması da bu isimlendirmeyi mazur gösterebilir. Zira Batıda 431 Efes ve 451 Kadıköy konsillerinin yol açtığı bir ayrışmanın yaşanmadığı İrānşehr'de Hıristiyanlar arasında farklı bir isimlendirme bulunmamaktadır.

Pers Kilisesinin yanı sıra erken dönemde Doğu Kilisesi tabiri de önem kazanmaktadır. 410 yılında yapılan ve aşağıda ele alınan Mār İshāk Sinodunda Hıristiyan dünyanın Doğu ve Batı olarak takdim edilmesi ve Mār İshāk'ın 'Doğunun Katolikosu' olduğunun ifade edilmesi, 'Doğu' kavramsallaştırmasının o dönemde açıkça kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca 420'deki Mār Yahballaha ve 424'deki Mār Dadišo sinodlarında da İrānşehr coğrafyasındaki bütün Hıristiyanların, Katolikos unvanına sahip Ktesifon piskoposuna bağlandığı kabul edilmiştir.¹³ Dolayısıyla 5. yüzyılın ortalarındaki ayrışmadan önce Sāsānīlerin hâkimiyeti altında yaşayan Hıristiyanlık'ı veya Hıristiyanları tanımlarken, Pers, Doğu veya İrānşehr ifadelerinin ortak kavramlar olarak kullanılması mümkündür.

Pers Kilisesi ve İrānşehr Hıristiyanları kavramları dışında Sāsānī İmparatorluğu'nun resmî kayıtlarına bakıldığında ise Hıristiyanlar için birkaç tanımlamanın daha kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Mecûsî ruhban sınıfına atfedilen ve Avesta'nın yorumu bağlamında Zend olarak bilinen Pehlevice dinî edebiyatta da farklı bir adlandırma olduğu

¹¹ Brock, "The Church of the East in the Sasanian Empire," ss.69-70; Buck, "The Universality of the Church of the East," s.55.

¹² Jes Asmussen, "The Pahlavi Psalm 122 in English," Kaikhusroo M. JamaspAsa (ed.), *Dr. J. M. Unvala Memorial Volume* (Bombay, 1964) içinde, ss.123-126; Buck, "The Universality of the Church of the East," ss.57-58; Sebastian Brock, "Christians in the Sasanian Empire: A Case of Divided Loyalties," *Studies in Church History* 18 (1982), s.18; Mşiha Zha, *Erbil Vakaynamesi*, ss.104-105.

¹³ <http://www.fourthcentury.com/wp-content/uploads/2009/06/thecouncilofmarishaq.pdf>;
<http://www.fourthcentury.com/wp-content/uploads/2009/06/thecouncilofmaryahbalaha.pdf>;
<http://www.fourthcentury.com/wp-content/uploads/2009/06/thesynodofmardadiso.pdf> (Erişim Tarihi 20 Mart 2015).

anlaşılmaktadır. Bu noktada İrânşehr coğrafyasında yaşayan Hıristiyanlar için Sāsānîler döneminde Pehlevice kullanılan üç farklı isimlendirmeden söz etmek mümkündür. 3. yüzyılın ikinci yarısında siyasi otorite üzerinde etkili olan dönemin Mecûsî dinî lideri yani Mobedan Mobedi Kartēr, Hıristiyanları tanımlamada, Kabe-yi Zertoşt'teki yazıtında “Hıristiyan” (KLSTYD’N; phl.-kristiyan; syr.) ve “Nasraye” (N’CL’Y; phl.- Nāšrā -ye; syr.) ifadelerini kullanmaktadır.¹⁴ Bu iki önemli ifadenin yanı sıra Hıristiyan kelimesine karşılık bir İran diyalekti olan Soğdca’da “tanrıdan korkanlar” anlamına gelen “trs’q/tarsak/g” kelimesine yer verilmektedir. Zira *Mezmurlar* kitabının Pehlevice çevirisinde kavramın “na-tarsagan” (tanrıdan korkmayanlar) şeklinde yer aldığı bilinmektedir. Benzer şekilde “tarsag” ifadesi Mecûsî yorum edebiyatında da Hıristiyanları tanımlama bağlamında birçok yerde kullanılmaktadır.¹⁵

Burada söz konusu edilen Hıristiyan ve Nasraye (*Nāšrā*) ifadelerinin Sāsānî topraklarında yaşayan iki farklı Hıristiyan grubu tanımlama bağlamında kullanıldığı düşünülmektedir. Bu bağlamda Süryanice konuşan ve İrânşehr bölgesinin yerli Hıristiyanlarını tanımlamak için ‘Nasraye’ ifadesine ve Yunanca konuşan ve dolayısıyla İrânşehr coğrafyasından olmayanları tasvir etmek için ‘Hıristiyan’ ibaresine yer verildiği görülmektedir. Sāsānî ruhban sınıfının lideri Kartēr’in de kitabesinde Hıristiyanları bu iki grubu ayırması, iki farklı cemaat yapısının biliniyor olduğunu göstermektedir. Zira Rev Ardeşîr/Persis’te Süryanilerin ve Yunanlıların farklı kiliselerinden söz edilmektedir.¹⁶

Hıristiyan ifadesinin Kartēr’in kitabesine dâhil olmasının, daha doğrusu Yunanca konuşan Hıristiyanların İrânşehr toprağında yer almasının arka planındaki belki de en önemli gelişme, I. Şâpūr’un savaşta Roma İmparatoru Valerian’ı yenmesi (260) ve sonrasında Suriye ve Antakya dâhil olmak üzere Güney-Batı Mezopotamya ve Anadolu’nun bir kısmını Sāsānî toprağına katması olmuştur. Bu süreçte I. Şâpūr’un Yunanca konuşan Hıristiyan esirleri Hūzistān, Ahvāz, Fārs ve Cundişâpūr’a yerleştirdiği bilinmektedir. Bu esirler arasında Antakya Piskoposu Demetrius gibi ruhbanların da olduğu

¹⁴ Herrmann, *The Sasanian Rock Reliefs at Naqsh-e Rostam*, ss.54, 58; Mary Boyce, *Textual Sources for the Study of Zoroastrianism* (Chicago: University of Chicago Press, 1990), ss.112-113; Richard Foltz, *The Religions of Iran* (Londra: Oneworld, 2013), ss.107-108; Asmussen, “Christians in Iran,” ss.928-929.

¹⁵ B. Gharib, *Sogdian Dictionary: Sogdian-Persian-English* (Tahran: Farhang Publications, 1995), s.391; Russell, “Christianity,” s.523; *Guzāreş-i Gumān-i Şiken: Şerh ve Tercume-i Metn-i Pāzand-i Şikend Gumānik Viçār*, İng. terc. Pervin Şekîbâ (Champaign, IL: Ketab-i Keyumers, 2001), s.593.

¹⁶ Asmussen, “Christians in Iran,” ss.929-930; Sebastian Brock, “Some Aspect of Greek Words in Syriac,” Sebastian Brock, *Syriac Perspectives on Late Antiquity* (Londra: Variorum Reprints, 1984) içinde, ss.91-94.

kabul edilmektedir.¹⁷ Dolayısıyla Sāsānî topraklarının batıya doğru genişlemesi aynı zamanda bünyesindeki Hıristiyan nüfusun da artmasına neden olmuştur.

B. I. Ardeşîr'den II. Şāpūr'a (224-309) kadar İrānşehr diyarında Hıristiyanlık

Sāsānilerin iktidara gelmesi aynı zamanda Pers İmparatorluğu'ndan bu yana hâkim bir teoloji olmayan Mecûsîlik'in yeniden tarih sahnesine çıkmasının önünü açmıştır. I. Ardeşîr döneminin dinî lideri *Hirbedan hirbed* (*hērbēdān hērbēd*) Tansar'ın (*Tōsar*) din ve devletin bir rahimden doğduğundan ve asla birbirlerinden koparılamaz olduklarından bahsetmesi,¹⁸ Sāsānilerin dinî-siyasi politikasının temel yapısını yansıtmaktadır. Bu aynı zamanda Mecûsîlik dışındaki dinlerin ve müntesiplerinin hâkim dinî geleneğin baskısına maruz kalabilecekleri yönündeki ihtimali güçlendirmektedir. Sāsānî İmparatorluğu'nun kurucusu I. Ardeşîr'in de Mecûsî geleneğine sıkı sıkıya bağlı olması, Mecûsîlik'in bütün coğrafyada hâkim din olmasına yol açmıştır ve Mecûsîlik siyasi otorite tarafından desteklenmiştir.

Erbil Vakayinamesi, Sāsānî devletinin kurucusu I. Ardeşîr'in döneminde (224-240) İrānşehr coğrafyasının her tarafında Hıristiyan cemaatinin var olduğunu ve Batıya nispetle daha hoşgörülü bir ortamda bulduklarını nakletmektedir. Bununla birlikte Hıristiyanların yeni yönetimden dolayı bir korkuya kapıldıkları ve I. Ardeşîr'in birçok ateş tapınağı inşa ettirdiği ifade edilmektedir. Perslerin daha doğrusu Sāsānilerin başlangıçta Hıristiyanlara toleranslı davrandığı ancak ilerleyen dönemlerde kimi sıkıntıların yaşandığı ifade edilmektedir. Ardeşîr'in oğlu II. Şāpūr döneminde de Hıristiyanların durumlarının daha iyi olduğunu dile getiren vakayinameler, bu süreçte Hıristiyanların imparatorluğun birçok yerinde ve özellikle başkent Ktesifon'da çoğalmaya başladıklarını nakletmektedir. Bu açıdan Hıristiyan ruhbanların Ktesifon'da defnedilmeleri buna örnek gösterilebilir.¹⁹

¹⁷ *Siirt Vakayinamesi*, s.64; *Muhtaşaru'l-Ahbârî'l-Bî'iyye*, s.157; Mārî ibn Suleymān, *Ahbāru Faṭāriketi Kursiyyi'l-Meşriḳ*, c.1 s.8; Richard Frye, *The History of Ancient Iran* (Münih: Verlag C. H. Beck, 1983), ss.297-298; Waterfield, *Christians in Persia*, s.18; Brock, "The Church of the East in the Sasanian Empire," s.71; Buck, "The Universality of the Church of the East," s.57; Herrmann, *The Sasanian Rock Reliefs at Naqsh-e Rostam*, ss.17-23.

¹⁸ İbn İsfendiyār, *Tārīḫ-i Ṭaberistān*, tah. 'Abbās İqbāl (Tahran, 1942), s.17; Ayrıca bkz. *The Letter of Tansar*, İng. terc. Mary Boyce (Roma: Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente, 1968), ss.33-34.

¹⁹ Nefisî, *Meşihîyyet der İrān*, ss.30-32; *Siirt Vakayinamesi*, ss.63-65; *Muhtaşaru'l-Ahbârî'l-Bî'iyye*, ss.145-147, 157-158; Mşiha Zha, *Erbil Vakayinamesi*, ss.13-16, 95-98, 101-103.

Roma İmparatorluğu'nda baskı altında olan Hıristiyanlara nazaran daha rahat bir konumda oldukları İrânşehr coğrafyası I. Ardeşir'in oğlu I. Şâpür döneminde (240-270) genişlemiştir. 258-259 yıllarında yapılan savaşlar neticesinde Roma İmparatoru Valerian'ın yenilmesiyle Edessa (Urfa), Nisibis (Nusaybin), Kilikya ve Suriye bölgesinin hâkimiyeti Sāsânîlere geçmiştir.²⁰ Bu durum aynı zamanda Sāsânî topraklarında Hıristiyan nüfusun bir anda artmasına ve gözle görülür bir seviyeye kavuşmasına yol açmıştır. Bu açıdan İrân coğrafyasında arkeolojik verilerden anlaşıldığı kadarıyla özellikle I. Şâpür döneminde yapılan anıt ve Şüşter'deki baraj inşaatında esir edilen Hıristiyanlar çalıştırılmıştır. Bu bağlamda Fars körfezindeki Hıristiyan varlığı 3. yüzyıla kadar geriye gitmektedir.²¹

I. Şâpür'un birçok dinî geleneğe yönelik toleranslı tavrının Hıristiyanlık için de geçerli olduğu bilinmektedir. Onun döneminde Fırat nehri üzerindeki önemli ticaret şehri Dura-Europos'ta Hıristiyan cemaatin 232'de bir kilise inşa ettiği bilinmektedir. Özellikle I. Şâpür döneminde Mecûsîlik dışındaki Maniheizm, Budizm ve Hıristiyanlık gibi dini hareketlerin rahat bir şekilde faaliyet gösterdiği görülmektedir. Benzer şekilde Irak'taki Hîre bölgesinde Sāsânîlerin vasalı olan Laħmîlerin yerleşim bölgelerinde kilise kalıntlarına rastlamak mümkündür.²²

Sāsânî devletinin kurulduğu yıllarda Roma zulmünden kaçan ve Roma sınırındaki Sāsânî kentlerinde yaşamaya başlayan Hıristiyanların, Süryani veya diğer etnik unsurların yanı sıra, Mecûsîlere yönelik misyon faaliyetinde buldukları bilinmektedir. Örneğin Erbil piskoposu Hiran'dan sonra onun yerine geçen ve Doğu Hıristiyanları için dönemin en üst dini makamı olan Erbil piskoposluğuna kadar yükselen Aha d Abuhi (273-291) Mecûsî bir ailedendi. Hatta gençliğinde de Mecûsî olmayı sürdüren Aha d Abuhi, sonradan Hıristiyanlık'a geçmiş, Piskopos Hiran'ın takdisiyle yükselmiş ve piskoposluğunun ardından pek çok kimsenin Hıristiyanlık'ı kabul etmesine vesile olmuştur.²³ Bu durum ise erken dönemlerden itibaren Sāsânî coğrafyasında dini bir hareketliliğin ve geçişgenliğin olduğunu ve Perslerin/Mecûsîlerin bu dine ilgi gösterdiklerini açığa çıkarmaktadır.

²⁰ Averil Cameron, "Agathias on the Sassanians," *Dumbarton Oaks Papers* 23-24 (1969-1970), s.121; Waterfield, *Christians in Persia*, s.18.

²¹ Judith Lerner, "Christianity, ii. In Pre-Islamic Persia: Material Remains," *Encyclopædia Iranica*, c.5, ss.528-529; Ernest Herzfeld, *Archaeological History of Iran* (Londra: Oxford University Press, 1935), ss.103-104.

²² Lerner, "Christianity, ii. In Pre-Islamic Persia: Material Remains," ss.528-529; Roman Ghirshman, *Iran: From the Earliest Times to the Islamic Conquest* (Suffolk: Penguin Books, 1978), ss.316-318.

²³ Mşiha Zha, *Erbil Vakayinamesi*, ss.104-105.

II. Behrām döneminde (276-293) Ktesifon'da bulunan Hıristiyan cemaatin Aha d Abuhi'den kendilerine liderlik edecek bir piskopos talep etmesi, oldukça dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra Aha d Abuhi'nin Erbil'e dönüşünde Hıristiyanların yanı sıra putperest ve Mecûsiler tarafından da karşılanması, Hıristiyan cemaatin İrānşehr'de görece sakin ve kabul edilebilir bir hayat sürdüğünü göstermektedir.²⁴ Zira bu dönemde baş mobed Kartēr'in İrānşehr topraklarından Mecûsilik dışındaki diğer dinlerin müntesiplerinin (*Nāsrā*/Hıristiyan, *Zendig*/Maniheist, Brahman/Hindu, *Magdag/Sabii*) kovulduğuna dair kaydı göz önünde bulundurulduğunda; Hıristiyanların başkentte hatırı sayılır bir sayıya ulaştıklarını göstermesi bakımından hayli ilginçtir.²⁵ Bununla birlikte Kartēr'in kitabesi açısından II. Behrām döneminde Hıristiyanlara yönelik kimi takibatlardan ve şiddet eylemlerinden söz etmek mümkündür.

Kartēr'in ifadelerinin ele alınması noktasında *Siirt Vakayinamesi* konuyu başka bir şekilde işlemekte ve kralın Hıristiyanlar hususunda yanıldığını iddia etmektedir. Buna göre, Sāsānī kralı II. Behrām yanlış yönlendirilmiş ve Hıristiyanlar Maniheistlerle karıştırılmıştır.²⁶ Bu dönemde Hıristiyan ruhban sınıfının kimi zorluklarla ve takibatlarla karşılaştığı bilinmektedir. Bu dönemin önemli simalarından Mār Papa'nın (Mor Fofu, Papa bar Aggai) ve diğer Hıristiyanların özellikle evlenme hususunda Maniheistlerle karıştırıldığı noktasında kroniklerde kimi bilgilere rastlamak mümkündür. Hıristiyanların Maniheistler gibi evliliği yasaklamadığı, ancak ruhban sınıfının liderlerinin başka işlerle meşgul olmama adına evlenmediği dile getirilmiş ve kralın bu cevabı yeterli bulduğu nakledilmiştir. Bununla birlikte Hıristiyan Pusai'nin kızı Martha'nın bekâret yeminiyle kendisini dine adanması gibi kayıtlar da söz konusudur.²⁷ Dolayısıyla Hıristiyanların Maniheistlerle karıştırılma gerekçelerinin dayandığı kimi örneklerin olduğu görülmektedir.

Roma İmparatorluğu'nda Hıristiyanlık'ın kabul edilmesine paralel olarak İrānşehr Hıristiyanlarının tek bir çatı altında bir araya geldiği düşünülmektedir. Ktesifon'un dinî bir merkez olmasından önce önemli bir piskoposluk merkezi olan Erbil şehrinin Piskoposu Aha d Abuhi, Ktesifon Hıristiyanlarının davetlisi olarak Sāsānī başkentine gelmiştir. Kimi

²⁴ Mşıha Zha, *Erbil Vakayinamesi*, ss.107-110.

²⁵ Herrmann, *The Sasanian Rock Reliefs at Naqsh-e Rostam*, ss.54, 58; Foltz, *The Religions of Iran*, s.108.

²⁶ *Siirt Vakayinamesi*, ss.76-77; Sebastian Brock, "Christians in the Sasanid Empire," s.6; Asmussen, "Christians in Iran," ss.928-929.

²⁷ *Muhtaşaru'l-Ahbārī'l-Bī'yye*, ss.158-159; Mār b. Suleymān, *Ahbārū Faṭārikati Kursiyyi'l-Meşriq*, s.10; Brock, "Christians in the Sasanid Empire," ss.14-15.

kroniklere göre Abuhi, onlara liderlik etmesi için Aram kökenli olan Mār Papa'yı piskopos olarak seçmiştir. 4. yüzyılın başlarında ise Papa, İrānşehr Hıristiyanlarının ve ruhbanlarının lideri olarak takdim edilmiş olsa da²⁸ Mār İshāk Sinodu'na kadar Sāsānī topraklarında dinî açıdan merkezi bir otoritenin varlığından söz etmek oldukça şüphelidir.

İrānşehr topraklarında yaşayan Hıristiyanların Partlar döneminden Sāsānī imparatoru II. Şāpūr dönemine kadar bazı olumsuzluklara rağmen Roma idaresinde yaşayan dindaşlarına nazaran oldukça rahat bir hayat sürdürdükleri söylenebilir. Zira Romalıların Hıristiyanları yok etmeye yönelik politikasına karşın Sāsānī topraklarında Hıristiyanlar istedikleri gibi yaşamaktaydı. Hatta 260 yılında I. Şāpūr'un Antakya'ya kadar Suriye'nin büyük bir kısmını ele geçirmesinden sonra Yunanca konuşan Hıristiyanların İran içlerine yerleşmelerinde bir sorun çıkmamıştı.²⁹ Buna karşın, 313 Milan Fermanına kadar Roma topraklarında Hıristiyanlık'ın gizli bir şekilde devam ettiği ve Hıristiyan oldukları açığa çıkanların takibata uğradığı bilinmektedir. Bu hususu bizzat Hıristiyan kroniklerinden takip etmek mümkündür.³⁰ Bununla birlikte İrānşehr'de dönemsel olarak bazı sıkıntılardan söz edilse de Roma'yla karşılaştırılmayacak bir ortamın olduğu açığa çıkmaktadır.

I. Ardeşir ve I. Şāpūr döneminde İrānşehr Hıristiyanları, Roma topraklarındaki dindaşlarından oldukça iyi bir konumdaydılar. Bu durum I. Hurmuz (272-273) ve I. Behrām (273-276) dönemlerinde de devam etmiştir. Buna karşın, II. Behrām ve dinî lider Kartēr'in şahsiyetlerinde siyasi ve dinî otoritenin genelde Mecûsilik dışında herhangi bir dine müntesip olanlar ve Hıristiyanlar hakkında ortak bir söylemi paylaştığı görülmektedir. Buna göre Mecûsilik dışında başka bir dine müntesip olanların İrānşehr'den çıkarılması söz konusu olmuştur. Bununla birlikte söz konusu söylemin etkin bir şekilde uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Narseh (293-302) ve oğlu II. Hurmuz (302-309) dönemlerinde ise Hıristiyanlara yönelik tehdidin bütünüyle ortadan kaldırıldığı ve Mecûsî ruhban sınıfının uyarılarının göz ardı edildiği görülmektedir.³¹

I. Şāpūr'un siyasi açıdan Roma karşısında elde ettiği üstünlüğe rağmen, haleflerinin bu durumu sürdürmedikleri görülmektedir. Hatta II. Behrām

²⁸ Mşıha Zha, *Erbil Vakayinamesi*, ss.108-109, 112-114; *Muhtaşaru'l-Ahbāri'l-Bī'iyye*, ss.157-158; Neftsi, *Mesihyyet der İrān*, ss.27-28.

²⁹ Baum & Winkler, *The Church of the East*, ss.9-10.

³⁰ Mşıha Zha, *Erbil Vakayinamesi*, ss.100-101.

³¹ *Siirt Vakayinamesi*, s.90; Asmussen, "Christians in Iran," ss.935-936; Cameron, "Agathias on the Sassanians," s.123; Buck, "The Universality of the Church of the East," ss.58-59; Herrmann, *The Sasanian Rock Relief at Naqsh-e Rostam*, s.58.

döneminde Romalıların imparator Carus liderliğinde Sāsānī başkenti Ktesifon'a kadar yaklaşması önemli bir tehdit olmuş, ancak imparatorun ölümüyle Romalılar geri çekilmiştir. II. Behrām'ın halefi Narseh dönemindeyse Sāsāniler Ermenistan'da Romalılarla yaptıkları savaşı (298) kaybetmişlerdir. Bu ağır yenilginin sonucunda Roma komutanı Galerius'un Narseh dışındaki saray mensuplarını esir aldığı bilinmektedir.³²

C. II. Şāpūr Dönemi (309-379) ve Baskı Süreci

1. Tarihsel Süreç

II. Şāpūr, henüz anne karnındayken ve cinsiyeti belli olmadan Mecûsî ruhban sınıfının gayreti ve kehanetiyle anne karnında tahta çıkarılan nevi şahsına münhasır biri olarak ömrü boyunca krallık yapmıştır. II. Şāpūr'un muktedir bir kral olmasına kadar geçen sürede kimi karışıklıklar boy göstermiştir.³³ Tam anlamıyla tahta muktedir olduktan sonra II. Şāpūr'un Kāşān'a sefer düzenlemesi ve orayı idaresine alması, Ermenistan'ın kontrolünü yeniden ele geçirmesi ve Roma saldırısını püskürtmesi çerçevesinde karışıklıkları gidermesi, Sāsānī devletinin yeniden kendi bölgesine hâkim bir güç haline gelmesinin önünü açmıştır. Ancak Bizans imparatoru I. Konstantin'in (306-337) Hıristiyanlık'ın kabul edilebilir bir öğretilere dönüşmesi adına 313 Milan Fermanı'nı yayımlaması ve 325'te İznik Konsili'yle de Hıristiyan öğretisinin kurumsallaşması noktasında önemli adımlar atması, Sāsānī-Roma gerilimini yeni bir boyuta taşımıştır. Bu noktada Ermenistan'da da Hıristiyanlık'a geçişin hızlanması, Sāsānī devleti içerisinde ciddi bir huzursuzluk yaratmıştır.³⁴ Özellikle Hıristiyanlık'ın Bizans'ın resmî dini olarak takdim edilmesi, Sāsānī topraklarında –Bizans'la bağı olmayan Hıristiyan topluluklar da dâhil olmak üzere– Hıristiyanların takibata uğradığı ve katledildikleri bir sürecin başlamasına yol açmıştır.

İrānşehr Hıristiyanları için II. Şāpūr dönemi birçok sıkıntının yaşandığı bir süreç olarak bilinmektedir. Bu süreçten önce hem Bizans'ta ve hem de Sāsānilerde Hıristiyan tebaanın devlet nazarında bir tanınırlığından söz edilmemekteydi. I. Konstantin'in bu girişimlerle kendisini bütün

³² Frye, *The History of Ancient Iran*, ss.304-308; Beate Dignas & Engelbert Winter, *Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), ss.79-81.

³³ Cameron, "Agathias on the Sassanians," ss.123-125; *Muhtaşaru'l-Ahbārî'l-B'īyye*, s.185; Touraj Daryae, *Sasanian Iran (224-651 CE): Portrait of a Late Antique Empire* (Costa Mesa, CA: Mazda Publishers, 2008), s.45; Frye, *The History of Ancient Iran*, s.308.

³⁴ Ghirshman, *Iran*, ss.296-298; Foltz, *Religions of Iran*, s.108; W. A. Wigram, *An Introduction to the History of Assyrian Church, or the Church of the Sassanid Persian Empire, 100-640 A.D.* (Londra: Society for Promoting Christian Knowledge, 1910), ss.60-63; Christopher Buck, "The Universality of the Church of the East," s.59; Christelle Jullien, "Martyrs, Christian," *Encyclopædia Iranica*, <http://www.iranicaonline.org/articles/martyrs-christian> (Erişim tarihi: 20.02.2015).

Hıristiyanların hamisi ilan etmesi, Sāsānī topraklarında yaşayan Hıristiyanların potansiyel Bizans işbirlikçisi/hain olarak algılanmasına yol açmıştı. Bizans İmparatorunun desteğiyle Hıristiyanlık'ın kabul edilebilir bir din haline gelmesine karşın, bu durum İrānşehr coğrafyasında yaşayan Hıristiyanlar için söz konusu değildi.

Özellikle I. Konstantin'in bütün Hıristiyanların hamisi olduğunu ifade ettiği mektubundan sonra iki ülke arasındaki gerilimin yükseldiği ve İrānşehr'de Hıristiyanlara yönelik şiddet eylemlerinin arttığı bilinmektedir. Roma imparatoru, ölümünden kısa bir süre önce 337'de kendi eliyle yazdığı bu mektubunda, Hıristiyanların Pers topraklarında yaşadığını belirtmekte ve Sāsānī kralından onların korunmasını ve kendilerine bazı haklar verilmesini talep etmektedir. Mektubun başlarında Roma imparatoru Konstantin, tanrının kendisini bütün Hıristiyanları korumakla ve dünyadaki sıkıntılarını ortadan kaldırmakla görevlendirdiğini ifade ederek ima yoluyla II. Şāpūr'u tehdit etmektedir. Tanrının kendisinin yanında olanları koruduğunu ve onlara yardımda bulunduğunu zikrederek şöyle bir uyarıda bulunmaktadır. Roma imparatoru Valerian'ın, Hıristiyanları katletmesi nedeniyle Tanrı'nın gazabını üzerine çektiğine ve bu nedenle I. Şāpūr'a yenildiğine dikkat çekerek II. Şāpūr'u uyarmaktadır. Zira I. Şāpūr, 260 yılında Valerian'ı yenmiş ve esir etmiştir. Mektubun sonunda Pers/Sāsānī İmparatorluğu'nun sınırlarında yaşayan İrānşehr Hıristiyanlarına müsamahakar davranmasını telkin eden Roma kralı, onların hayatını II. Şāpūr'a emanet ettiğini dile getirmektedir.³⁵ *Siirt Vakayinamesi* de Konstantin'in varlığının II. Şāpūr'u korkuttuğu için Hıristiyanlara yönelik şiddetin Konstantin'in ölümünden sonra başladığını ileri sürmektedir.³⁶ Bu açıdan bakıldığında mektubun gerçekte ne denli etkili olduğu bir tarafa bırakılırsa, Hıristiyan kroniklerin mektuba kayda değer bir anlam yükledikleri anlaşılmaktadır.

Konstantin söz konusu mektubu kaleme aldığı dönemlerde aynı zamanda savaş hazırlıkları yapmaktaydı. Konstantin'in oğlu Konstantius'u Antakya'ya göndererek Pers sınırını tahkim etmesine karşılık, II. Şāpūr 336'da Ermenistan'ı işgal ederek oraya bir idareci atamış ve onu, aynı zamanda Konstantin'e elçi göndermiştir. Konstantin'in elçiyi reddetmesine

³⁵ Eusebius Pamphilius, *Church History, Life of Constantine, Oration in Praise of Constantine*, İng. terc. A. C. McGiffert (New York: Christian Literature Publishing, 1890), (*The Life of Constantine, Book IV: VIII-XIII*) ss.542-545; Eusebius Pamphilius, *Ecclesiastical History*, (Books 1-5), İng. terc. Roy J. Deferrari (Washington: Catholic University of America Press, 1981), c.8, ss.113-114; Theodoret (Bishop of Cyrus), *Ecclesiastical History*, Book I.24 ("Letter of Constantine"); Dignas & Winter, *Rome and Persia in Late Antiquity*, ss.218-220.

³⁶ *Siirt Vakayinamesi*, s.115; *Muhtaşaru'l-Ahbārī'l-Bī'iyye*, s.185.

ve yeğeni Hannibalianus'u *Rex Regum* (krallar kralı) yaparak savaş sonrası Pers topraklarının idarecisi ilan etmesine rağmen 337'de hastalanarak ölmesi, bütün planı boşa çıkarmıştı. Savaş durumuna hazırlanan ve ordu toplayan II. Şāpūr bunu fırsat bilerek Mezopotamya'nın Romalıların elindeki kısmına, Nusaybin'den Antakya'ya kadarki bölgeye saldırmıştır. Yine de II. Şāpūr'un Nusaybin kuşatmalarında (338, 346, 350) olduğu gibi hedefine bu süreçte ulaşmadığı görülmektedir.³⁷ Ancak Konstantin'in İrānsehr topraklarında yaşayan Hıristiyanların hamisi olduğunu ilan edişi ve buna yönelik adımlar atması, bölgedeki Hıristiyanlar için bir felaketin başlangıcı olmuştur. Zira bu süreçte Roma casusu yaftasını yiyen Hıristiyanların takibata uğratıldıkları ve özellikle de ruhban sınıfının liderlerinin katledildikleri görülmektedir.

338 yılında başlayan Sāsānī-Roma savaşları, 363 yılında savaş esnasında Roma İmparatoru Julian'ın ölmesiyle son bulmuş ve yerine gelen Jovian II. Şāpūr'la barış antlaşması yapmıştır. Barış antlaşması gereği Nusaybin de dâhil olmak üzere Dicle kıyısındaki birçok yer Sāsānī hâkimiyetine girmiştir.³⁸ Bu açıdan üç kez kuşatılıp alınamayan Nusaybin'in antlaşma gereği Sāsānilerin hâkimiyetine geçişi, Hıristiyan halkı hiç memnun etmemiştir. Zira Nusaybin, 325 İznik Konsili'ne katıldığı rivayet edilen Nusaybinli Yakup'un ilahiyat okulu açtığı önemli bir dinî merkez konumundaydı. Nusaybin'in Sāsānī devletine verilmesi nedeniyle bölgede yaşayan Hıristiyanların, özellikle de ruhban sınıfının kaçarak Urfa ve civarına yerleştikleri bilinmektedir. Dönemin ünlü Süryani şair, yazar ve din adamı Mār Efrem de Nusaybin'den kaçanlardandı. Bu durum kimi Hıristiyan metinlerinde uzunca ele alınmaktadır.³⁹

³⁷ T. D. Barnes, "Constantine and Christians of Persia," *The Journal of Roman Studies* 75 (1985), ss.131-133; Mārī b. Suleymān, *Aḥbāru Faṭāriketi Kursiyyi'l-Meşriḳ*, s.17; Frye, *The History of Ancient Iran*, ss.309-310; M. Dodgeon & S. N. C. Lieu (ed.), *The Roman Eastern Frontier and Persian Wars AD 226-363: A Documentary History* (Londra: Routledge, 2005), ss.136-137.

³⁸ Ağābiyūs (Agapius) ibn Kuşāntīn er-Rūmī el-Menbicī, *Kitābu'l-'Unvān = Historia Universalis*, tah. P. L. Cheikho (Beirut: Matbaatu'l-Ābā'i'l-Yesū'iyyīn, 1907), s.228; Frye, *The History of Ancient Iran*, ss.310-311; Dignas & Winter, *Rome and Persia in Late Antiquity*, ss.93-94; Muḥtaşaru'l-Aḥbāri'l-Bī'iyye, ss.212-213.

³⁹ Socrates Scholasticus (380?-440?), *Ecclesiastical History*, III.22, ss.90-92; Ephraim Syrus (306-373), *Hymns and Homilies of Ephraim the Syrian*, ("Nisibene Hymns"), III.1-12, ss.170-172. Bölümler arasında Nusaybin'in Sāsāniler tarafından kuşatılması hikaye edilmektedir. Sebastian Brock, *A Brief Outline of Syriac Literature* (Kottayam, India: St. Ephrem Ecumenical Research Institute, 1997), 22-23; Waterfield, *Christians in Persia*, s.20. Nusaybin'le ilgili savaflara dair detaylı bilgi için bkz. G. Greatrex & S. N. C. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars A.D. 363-628: Part II: A Narrative Sourcebook* (Londra: Routledge, 2002), ss.1-19; Muḥtaşaru'l-Aḥbāri'l-Bī'iyye, ss.213-215.

2. Baskı Süreci ve Şiddet

II. Şâpûr döneminde Hıristiyanlara yönelik şiddetin hız kazanması, söz konusu mektubun Sāsānī kralına ulaşmasından sonraki sürece rastlamaktadır. Zira bu süreçte Konstantin'in gönderdiği mektup çerçevesindeki hamilik çabasının Sāsānī sarayında pek hoş karşılanmadığı ve Hıristiyanlara karşı bir güvensizliğin söz konusu olduğu kabul edilmektedir. Bu hususun Hıristiyanların Konstantin'in görüşlerini paylaşan kimseler olarak tavsif edilmesine yol açtığı ve takibatların en önemli bahanesi/sebebi olduğu düşünülmektedir. İlk takibat ve yakalamaların başladığı 339 yılından 379'a kadar kırk yıl boyunca ölümle son bulan cezalandırmaların yaşandığı bir süreçten söz edilmektedir. Aşağıda örnekleri nakledileceği üzere, birçok Hıristiyan kroniğinde II. Şâpûr'un Hıristiyanları hapsettiği, aç bıraktığı ve eziyet ettiği ve ölenlerin defnedilmesine müsaade etmeyerek yırtıcı kuşların cesetleri tüketmesini sağladığı dile getirilmektedir.⁴⁰ Buna karşın, II. Şâpûr dönemine atfedilen söz konusu katliam iddialarının Hıristiyan kronikleri dışındaki kaynaklarda detaylı bir şekilde anlatılmamış olması, konuya ilişkin rivayetleri nispeten şüpheli bir hale getirmektedir.

4. yüzyılın ortalarında Hıristiyanlar için baskı ve takibatlar neticesinde İrânşehr topraklarında ortaya çıkan şehitlik edebiyatının başlangıcı, II. Şâpûr'un, Hıristiyanların öldürülmesine yönelik fermanına dayandırılmaktadır. Hıristiyan Kroniklerine göre bu katliamlar II. Şâpûr'un idaresinin 31. yılında 6 Nisan 339 yılında çıkarılan fermanla başlamıştır. Bu fermanın 338'deki birinci Nusaybin kuşatmasında Sāsānîlerin başarısız olmalarından sonraya rastlaması dikkat çekicidir. Zira II. Şâpûr'un Hıristiyan tebaadan istediği vergilerin verilmeyişi ve askeri açıdan gereken desteğin sağlanmaması bu sürece paralellik arz etmektedir. Bu açıdan

⁴⁰ Mārī ibn Suleymān, *Aḥbāru Faḫāriketi Kursiyi 'l-Meşriḳ*, s.17. *Muḫtaşaru 'l-Aḥbārī 'l-Bṭīyye*, ss.188-192; Adday Şer. "Nazar İntikādī fi Hikāyati Ba'di Şuhedā'ī'l-Furs 'alā 'Ahdī'l-Melik Şâpūr (309-379)," *el-Meşriḳ* 15 (1912), s.503; Baum & Winkler, *The Church of the East*, ss.10-21; Brock, "The Church of the East in the Sasanian Empire," ss.71-72; Asmussen, "Christians in Iran," ss.934-937. Mecûsî geleneğinde ölü bedenlerin defnedilmesi uygun görülmez. Zira hava, toprak, ateş ve su gibi unsurların Ahura Mazda'nın yarattığı varlıklar olduğu, cesedin ise Angra Mainyu'nun (Ehrimen) yaratıkları sayılan Divlerin (*dēw*) işgaline uğradığı ve kirlendiği kabul edilmektedir. Bu nedenle de cesetlerin *Dahme* (*dahmag*) denilen "Sessizlik Kuleleri"ne yırtıcı kuşların tüketmesi için bırakılması gerekmektedir. Geriye kalan kemiklerin de aynı yerde bulunan taştan veya metalden bir kabın içerisinde saklandığı bilinmektedir. Bu noktada Hıristiyan kroniklerinde cesetlerin gömülmesinin engellenmesine yönelik itirazların bu önbilgiyle ele alınması gerekmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Mary Boyce, "Death Among Zoroastrians," *Encyclopædia Iranica*, c.7, ss.179-181; James Russell, "Burial, iii: in Zoroastrianism", *Encyclopædia Iranica*, c.4, ss.561-563; Jivanji J. Modi, *The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees* (Bombay: British India Press, 1922/1937), ss.51-76.

Hıristiyanların dini bir saikle Roma'ya karşı bir savaşta isteksiz davranmaları kraliyetin tepkisini çekmiş ve Sāsānī otoritesi tarafından siyasi bir karşı duruş olarak algılanmıştır.

Erbil ve Siirt Vakayinameleri, Hıristiyan olduğunu söyleyen herkesin öldürüldüğünü ileri sürmektedir. Bu bağlamda, Yahudilerin, Mecûsîlerin ve Maniheistlerin, Hıristiyanları, İrānşehr'de olup bitenleri Roma'ya ileten casuslar olarak tanımladıkları ve Sāsānī otoritelerini bu argümanla Hıristiyanlara karşı kışkırttıkları ifade edilmektedir. Vakayinameler, bu süreçte II. Şāpūr'un "çifte baş/kelle vergisi" çıkarttığını ve önceki fermanını uygulamaya soktuğunu dile getirmektedir. Bu süreçte Mār Papa'nın halefi olan Ktesifon piskoposu Mār Shem'ōn Bar Sabbā'e ve onunla birlikte birçok ruhbanın yakalandığı ve kralın huzurunda yapılan sorgulamalar sonunda katledildikleri zikredilmektedir. Bu olayın paskalya yortusunda gerçekleştiğini ifade eden *Erbil Vakayinamesi*, kabileler halinde getirilen Hıristiyanların acımasızca öldürüldüklerini ileri sürmektedir (339).⁴¹ Sözü edilen bu fermanın, Bizans imparatoru Konstantin'in bütün Hıristiyanların hamisi olduğunu dile getirdiği mektubunun hemen akabinde ilan edilmesi dikkat çekicidir. Bununla birlikte söz konusu fermanın ve vergi meselesinin, II. Şāpūr'un savaş nedeniyle ortaya çıkan bir takım ihtiyaçları karşılayabilme endişesi de göz önüne alınarak yorumlanması gerektiği söylenebilir.

II. Şāpūr'un yayınladığı fermanda, Hıristiyanların kutsal Mecûsî öğretisini yıkararak tek tanrıya ibadeti öne çıkardıkları, güneş ve ateş gibi varlıklara tapınmayı saçma buldukları ya da dinsizlik olarak gördükleri, suyu kirlettikleri (vaftizle), evlilikten ve çocuk yapmaktan kaçındıkları, Krallar Kralı ile savaşa gitmedikleri, hayvanların avlanmasına ve yenmesine dair kurallarının olmadığı, cesetleri toprağa gömdükleri, sürüngenlerin ve yılanların kaynağını iyi bir tanrıya atfettikleri, kralın hizmetçilerini hor gördükleri ve büyücülüğü öğrettikleri ifade edilmektedir.⁴² Bu fermanı doğrular tarzda, kroniklerde Ktesifon Piskoposu Mār Shem'ōn Bar Sabbā'e'nin sorgulamasında, ondan güneşe ve ateşe ibadet etmesinin bizzat II. Şāpūr tarafından istendiği ve olumsuz cevap neticesinde ölüme mahkum

⁴¹ Mşıha Zha, *Erbil Vakayinamesi*, ss.119-125; *Siirt Vakayinamesi*, ss.122-131; *Muhtaşaru'l-Ahbāri'l-Bī'iyye*, ss.188-189; Mārī ibn Suleymān, *Ahbāru Faṭāriketi Kursiyi'l-Meşriḳ*, ss.2, 15-17; Barnes, "Constantine and Christians of Persia," s.129; Wigram, *History of Assyrian Church*, ss.62-65; Frye, *The History of Ancient Iran*, s.310.

⁴² *Muhtaşaru'l-Ahbāri'l-Bī'iyye*, ss.190-191; *Siirt Vakayinamesi*, s.125; Ian Gillman & Hans-Joachim Klimkeit, *Christians in Asia Before 1500* (Londra: Routledge, 2006), ss.111-112.

edildiği nakledilmektedir.⁴³ Bu noktada, *Siirt Vakayinamesi*'nde II. Behrām'ın Hıristiyanlar hakkında yanlış yönlendirildiği doğrultusunda öne sürülen iddianın II. Şāpūr için de söz konusu olduğu düşünülebilir. Zira Hıristiyan ruhbanlar arasında evlilikten kaçınma ve hayvan eti yememe noktasında kimi çekincelerden söz edilse de Maniheizm'de olduğu gibi katı kurallardan söz etmek mümkün değildir. Ayrıca sıradan Maniheistler için, örneğin, et yeme yasağı temel dinî bir ilke olmasına karşın, sıradan Hıristiyan için böylesi bir katı kural söz konusu değildir. Bu nedenle Maniheistlerle Hıristiyanların karıştırıldığı aşikârdır. Bu bağlamda ifade edilen başka bir husus ise İrānşehr topraklarında yaşayan Hıristiyanların askere gitmediğine dair iddianın geçersiz olduğudur. Bu açıdan kimi araştırmacılar, Sāsānī ordusunda Roma'ya karşı savaşan Hıristiyan liderlerden söz etmektedir.⁴⁴

Hıristiyanların II. Şāpūr tarafından takibata uğratılması ve mabedlerinin yıkılmasını, söz konusu casusluk olayıyla ilişkilendiren başka bir kronik yazarı Süryani Mor Mihoyel Rabo (1199) da II. Şāpūr'un, fermanın yanı sıra ordu hazırlayarak Roma topraklarına ve özellikle de Nusaybin'e yöneldiğini dile getirmektedir. Ancak orada bulunan Mār Yakup ve Mār Efrem gibi kutsal kişilerin dualarıyla Sāsānī ordusunun geri çekilmek zorunda kaldığını ifade etmektedir. Hatta kimi kronikler, Mār Yakup'un duası neticesinde siyah bir bulutun Sāsānī ordusunun üzerine taş yağdırdığını nakletmektedir.⁴⁵ Bu kuşatmanın 338 yılındaki I. Nusaybin kuşatması olması kuvvetle muhtemeldir.

Dönemin şahitlerinden olan, Mecūsîyken Hıristiyanlık'a geçen ve bir Pers bilgisi olarak kabul edilen Afrahat'ın (Afrahāt) (270-345) 344 yılına ait mektubunda Hıristiyanların şiddet gördüğü ve katledildiği ifade edilmektedir. Bu mektup, aynı zamanda Hıristiyanların kendilerine çeki düzen vermediklerinden ve ilahî prensiplerden saptıklarından yakınmakta ve işledikleri hatalar yüzünden böylesi belalar ile muhatap olduklarını ileri sürmektedir. Bu düşüncesini de Eski Ahit'ten verdiği örnekler üzerinden eleştirel bir dille izah etmektedir. Büyük katliamın İskender takviminin 656 yılının Ab ayında gerçekleştiğini dile getiren Afrahat, bunun da II. Şāpūr'un idaresinin 36. yılına denk geldiğini nakletmektedir. Afrahat'ın verdiği tarihin

⁴³ Mārī ibn Suleymān, *Aḥbāru Faḫāriketi Kursiyyi'l-Meşriḳ*, s.17; *Muḫtaşaru'l-Aḥbāri'l-Bī'yye*, ss.189-191; Sozomen, *The Ecclesiastical History*, II.9-10, ss.264-266.

⁴⁴ *Siirt Vakayinamesi*, ss.76-77; Mārī ibn Suleymān, *Aḥbāru Faḫāriketi Kursiyyi'l-Meşriḳ*, s.17; Asmussen, "Christians in Iran," s.934; Wigram, *History of Assyrian Church*, ss.66-67.

⁴⁵ *Siirt Vakayinamesi*, ss.115, 123; *The Chronicle of Micheal the Syrian*, VII.3, aktaran: Dodgeon & Lieu, *The Roman Eastern Frontier and Persian Wars*, s.134.

muhtemelen 344/345 yılları olduğu düşünülürken, bu tarihin aslında ilk katliamın tarihini 339 civarı olarak belirten *Erbil Vakayinamesi*'yle çeliştiği varsayılabilir. Ancak Afrahat'ın söz konusu katliamların, kiliselerin yıkılışından beş yıl sonra gerçekleştiğini ifade ettiği, aslında 344/345'li yıllarda sözü edilen katliamlardan önce de *Erbil Vakayinamesi*'ni doğrulayan tarzda bir baskının olduğunu delillendirmektedir. Zaten Afrahat'ın ifadelerini destekler nitelikte mezkûr *Vakayiname*, II. Şâpûr'un iktidarının 35. yılında (344/345) Erbil'de katledilen ruhban sınıfından bazı ileri gelenlerin isimlerini saymaktadır. Bu kaynak, o yılın sonuna kadar İrânşehr coğrafyasında Hıristiyanların Mecûsiler tarafından çarmıha gerilerek öldürüldükleri iddiasındadır. Erbil'de de Hıristiyanların katledildiklerini zikreden vakayiname yazarı, 351 yılının sonlarına kadar bu şiddetli durumun devam ettiğini, Hıristiyanlara yönelik takibatın ve cezalandırmaların II. Şâpûr'un ölümüne kadar sürdüğünü dile getirmektedir.⁴⁶

II. Şâpûr dönemindeki katliamların ve takibatların casusluk, savaşa gitmeme ve yukarıda sayılan diğer gerekçelerin dışında daha önemli nedenlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada Hıristiyan ruhbanların öldürülmesiyle ilgili belki de en kayda değer gerekçe yürüttükleri misyon faaliyeti ve Hıristiyanlık'a yeni katılımların sağlanmasıdır. Örneğin, dönemin Erbil Piskoposu Maran Zha'nın (346-376) Hıristiyanlaştırma çabası nedeniyle yakalandığı ve öldürüldüğü nakledilmektedir. Bu hususun özellikle de 344-376 yılları arasında Adiabene, Erbil ve Hazza bölgelerinde yoğunlaştığı ve din adamı sınıfından birçok Hıristiyanın öldürüldüğü aktarılmaktadır.⁴⁷ Benzer şekilde, II. Şâpûr'un Ktesifon Piskoposu Mâr Shem'ôn Bar Sabbâ'e iyi biri olarak bildiği, ancak Yahudilerin kralı kışkırttığı ifade edilmektedir. Burada Ktesifon piskoposunun Mecûsî asillerinin Hıristiyanlaştırılmasını sağladığı iddiasının Yahudiler tarafından dillendirildiği nakledilmektedir.⁴⁸ Bu durum ise özellikle Mecûsîlik'ten Hıristiyanlık'a geçenlerin gözle görülür bir seviyeye ulaştığını ve bu hususun devletin ilgisini çektiğini göstermektedir.

Katliamın söz konusu olduğu dönemlere bakıldığında, özellikle ruhban sınıfının bu baskı politikasının muhatabı olduğu görülmektedir. Ktesifon

⁴⁶ Mşıha Zha, *Erbil Vakayinamesi*, ss.121-125, 127; Aphrahat, *Select Demonstrations*, XXI. "Of Persecution", XXII. "Of Death and Latter Times"; Barnes, "Constantine and Christians of Persia," ss.128-129 (14. ve 23. mektup).

⁴⁷ Mşıha Zha, *Erbil Vakayinamesi*, ss.128-130; Jullien, "Martyrs, Christian."

⁴⁸ *Muhtaşaru'l-Ahbârî'l-Bî'tıyye*, ss.189-190; Mârî ibn Suleymân, *Ahbârü Fa'âriketi Kursiyyi'l-Meşriq*, ss.17-18.

piskoposu Mār Shem'ön Bar Sabbā'e'nin savaşlarda Sāsānī ordusunda yer almadıkları gerekçesiyle Hıristiyanlara konulan çifte kelle vergisini reddettiği, Romalılara bilgi verdiği iddiasıyla yakalandığı ve daha sonra da Mecûsî dinî otoriteler tarafından güneş ve aya tapmasının istendiği nakledilmektedir. Bu noktada, Bar Sabbā'e'nin buna karşı çıktığı, dünya hâkimiyetini Tanrı'ya has kılarak II. Şāpūr'un geçici olduğunu dile getirdiği aktarılmaktadır. Nihayetinde Bar Sabbā'e'nin, beraberindeki 100 ruhbanla birlikte 341 yılında katledildikleri dile getirilmektedir. Ktesifon piskoposu Mār Shem'ön Bar Sabbā'e'nin öldürülmesinin ardından bir müddet sonra onun halefleri olan Mār Şāhdōst ve Mār Barba'shmin'in de katledilmesi nedeniyle yaklaşık kırk yıl boyunca (346-383) Ktesifon Piskoposluğu uzun aralıklarla boş kalmıştır.⁴⁹ Bu açıdan bakıldığında Īrānşehr topraklarında kayda değer bir Hıristiyan nüfusun olduğu ve ülkedeki Hıristiyanların dinî otoriteler üzerinden kontrol edilmek istendiği ortaya çıkmaktadır.

Siirt Vakayinamesi, Ktesifon Piskoposu ve beraberindekilerin katledilmesinden sonra Hıristiyanlara yönelik şiddetin devam ettiğini öne sürmektedir. Özellikle ruhban sınıfının bu noktada öne çıktığı ve onların şiddete maruz kaldığı görülmektedir. Vakayiname, abartılı bir şekilde iki yüz bine yakın Hıristiyanın bu süreçte öldürüldüğünü iddia etmektedir. Bununla birlikte, Bar Sabbā'e'nin ardından piskopos olan Mār Şāhdōst'un iki yıl boyunca gizli ve açıktan dinî görevlerini sürdürebilmiş olması, Īrānşehr coğrafyasında Hıristiyanlara karşı kesintisiz bir şiddet siyasetinin izlenmediğini kanıtlamaktadır. Mār Şāhdōst'un halefi olan Mār Barba'shmin'in on yıl piskoposluk yapması bu durumu desteklemektedir. Kimi kroniklerde II. Şāpūr'un Hıristiyanları baskı ve işkenceyle denetim altına almaya çalışmasının ters teptiği ve Hıristiyanlık'a katılımların arttığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda, II. Şāpūr'un, Ktesifon Piskoposu ve beraberindekileri öldürmesinden sonra Hıristiyan inancını açıktan dile getirenlerin cezalandırılacağını duyurmasıyla Hıristiyanların ölmeye koştuğu

⁴⁹ Mşiha Zha, *Erbil Vakayinamesi*, ss.118-119; Waterfield, *Christians in Persia*, ss.19-20; Alan Williams, "Zoroastrians and Christians in Sasanian Iran," *Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester* 78 (1996) ss.48-49; Mārī ibn Suleymān, *Aḥbāru Faḡāriketi Kursiyyi'l-Meşriḡ*, ss.18-22; *Siirt Vakayinamesi*, ss.122-134; *Muḥtaşaru'l-Aḥbāri'l-Bī'iyye*, ss.159-160, 188-197. *Siirt Vakayinamesi* ve onunla ilişkili görülen metindeki tarihlerin *Erbil Vakayinamesi*'yle ve diğer tarihi olaylarla uyuşmadığı görülmektedir. *Siirt Vakayinamesi*'nde verilen İskender takviminin (650) 320'li yıllara tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Halbuki Mār Shem'ön Bar Sabbā'e'nin 341 yılında II. Şāpūr'un fermanından sonra öldürüldüğü bilinmektedir.

ifade edilmektedir. Birçok Hıristiyanın öldürülmesi üzerine II. Şāpūr'un kararından vazgeçtiği nakledilmektedir.⁵⁰

II. Şāpūr döneminin detaylı bir şekilde ele alındığı Hıristiyan metinlerinde birçok Hıristiyanın cezalandırılışı nakledilmektedir. Bu açıdan önemli bir figür olan Pusai'nin katledilmesi süreci Hıristiyan kroniklerine ilham vermiştir. Buna göre, Pusai sonradan Hıristiyan olmuş, kralın usta sanatkârlarından biridir. Dönemin Mecûsî dinî lideri ile Pusai arasında geçtiği tahmin edilen diyalogda, Pusai'nin güneşe tapması istenmektedir. Pusai de kâinattaki varlıkların Tanrı tarafından yaratıldığını ve kendilerinin sınırsız ve sonsuz olan bir Tanrı'ya taptıklarını dile getirmesi nedeniyle öldürüldüğü nakledilmektedir. Benzer şekilde, Pusai'nin kızı Marta'nın da işkenceyle öldürüldüğü ifade edilmektedir.⁵¹ Esasen Hıristiyanlık'tan dönmeleri istenen Mecûsîlerin güneş ve ay gibi varlıklara tapınmalarının istenişi, kroniklerde çoğu kez karşılaşılan bir durumdur. Bu yolla Mecûsîlik'in teolojisine yönelik bir eleştiri zemini oluşturulmaktadır.

Mecûsî iken sonradan Hıristiyan olan kimselere dair öykülere kroniklerde sıkça rastlanmaktadır. Kardah'ın hikâyesi de bu şekilde değerlendirilebilir. II. Şāpūr tarafından Nusaybin'e gönderilen, dolayısıyla aristokrat sınıfından olduğu anlaşılan Kardah'ın, Hıristiyan misyonuyla din değiştirdiği aktarılmaktadır. Kardah'ın gördüğü rüya aracılığıyla uyarıldığını zikreden kronikler, onun bu rüyadan sonra iki yıl boyunca ruhban hayatına yöneldiğini ve bu sebeple kendisi için İncil'in Farsça'ya çevirisinin yapıldığını nakletmektedir. Kardah'ın öyküsünü önemli kılan durum ise onun ateşgedelere (*buyūtu'n-nīrān*) saldırması ve yıkmasıdır. Bunun yöredeki Mecûsîler tarafından II. Şāpūr'a duyurulduğu ve II. Şāpūr'un iktidarının 49. yılında Kardah'ın taşlanmasını emrettiği aktarılmaktadır.⁵²

Mecûsîlik'ten Hıristiyanlık'a geçen mühtedilerin şehitlik öykülerine iyi bir dinî ve edebi eğitim görmüş ve II. Şāpūr'un generali olmuş Mār Ma'in'in konumu örnek gösterilebilir. Bu öyküye göre Mecûsîlikten ve saraydan uzaklaşıp hidayete erdiği dile getirilen Mār Ma'in'in bir mağarada dua ederken kendisine gelen melek tarafından görevlendirildiği nakledilmektedir.

⁵⁰ Mārī ibn Suleymān, *Aḥbāru Faṭāriketi Kursiyi'l-Meşriḳ*, ss.18-21; *Muḥtaşaru'l-Aḥbāri'l-Bī'iyye*, ss.192-193; *Sūrt Vakayinamesi*, ss.127-129; Sozomen, *The Ecclesiastical History*, II.11, s.267.

⁵¹ Pusai'nin hayatıyla ilgili olarak bkz. *Acts of Pusai 2*, *AMS II*, ss.208-209. Aktaran: Dodgeon & Lieu, *The Roman Eastern Frontier and Persian Wars*, ss.143-144; Sebastian Brock & Susan A. Harvey, *The Holy Women of the Syrian Orient* (Berkeley: University of California Press, 1998), ss.64, 67-68; Williams, "Zoroastrians and Christians in Sasanian Iran," ss.49-50; Touraj Daryaeae, "Shapur II," *Encyclopædia of Iranica*, <http://www.iranicaonline.org/articles/shapur-ii> (Erişim tarihi 22 Ocak 2015).

⁵² *Sūrt Vakayinamesi*, ss.222-224; *Muḥtaşaru'l-Aḥbāri'l-Bī'iyye*, ss.199-200; Mārī ibn Suleymān, *Aḥbāru Faṭāriketi Kursiyi'l-Meşriḳ*, ss.21-22.

Buna göre, Mār Ma'in ilahi bir görevle II. Şāpūr'u Hıristiyanlık'a davet etmesi için gönderilmiştir. II. Şāpūr'un generalinin habersiz bir şekilde gözden kaybolmasına anlam veremeyişinin ardından onun Hıristiyan olduğu iddiası nedeniyle bulunması emredilmiştir. Kralın, onun şimdiye kadar bir Hıristiyan düşmanı olarak elinden geleni yapan birisi olduğunu hatırlatması, güneşe ve aya yeniden tapınmasını istemesi üzerine Ma'in, Hıristiyan olmadan önce yaptıklarını kabul etmiştir. Ancak artık bütün bunları terk ettiğini ve eski dinine dönmeyeceğini zikretmiştir. Mār Ma'in'in öyküsünün anlatıldığı bu metinde Roma imparatoru Konstantin'in mektup göndererek tutsak edilen bütün Hıristiyanların salıverilmesini istediği zikredilmektedir. Hatta aynı metin, II. Şāpūr'un krallığa haber salarak Hıristiyanlara yönelik herhangi bir eylemin cezalandırılacağını duyurmasından söz etmektedir. Zira metne göre kral, Roma imparatorundan korkmuştur. Metne göre, Roma elçisinin II. Şāpūr ve asillerden Hıristiyanlara dokunmayacaklarına dair emân aldığı da ifade edilmektedir. Sonrasında ise Ma'in, misyon faaliyeti yürüterek Sincar dağı civarında Hıristiyanların çoğalmasını sağlamıştır. Ancak Ma'in, II. Şāpūr tarafından yeniden yakalanmış ve öldürülmüştür.⁵³ Bu anlatıda Roma imparatoruna yapılan atıf, Sāsānī otoritelerinin Hıristiyanları casus olarak algılamalarını gerektirmektedir.

II. Şāpūr döneminde Hıristiyan ruhban sınıfından Barşeba'nın, hekimlik yaparak kralın kız kardeşi Şīrzān'ı iyileştirdiği ve birçok kişinin Hıristiyanlaşmasında etkili olduğu ifade edilmektedir. Onun Merv şehrinde birçok kimsenin iyileşmesini sağladığı, Şīrzān'ın Horasan bölgesinin idarecisiyle (*merzubān*) evlendiği ve Hıristiyanlık'ın bölgede genişlemesinde etkin bir role sahip oldukları nakledilmektedir. Barşeba'nın ölümünün ardından yeniden dirildiği, on beş yıl daha yaşadığı ve yetmiş yıl piskoposluk yaptığı ileri sürülmektedir. Dahası II. Şāpūr'un onun oğlunun yerine geçmesine müsaade ettiği dile getirilmektedir.⁵⁴ Bu örnekte ise II. Şāpūr'un Hıristiyan bir tabibin kraliyet ailesiyle ilgilenmesine ve gittiği yerde dinî düşüncesini yaymasına müsaade ettiği görülmektedir. Özellikle bu durum başkent Ktesifon dışındaki bölgelerde Hıristiyanlık'a yönelik şiddetin tartışmaya açık olduğunu bizzat kroniklerin diliyle ortaya koymaktadır.

Sīrt Vakayinamesi'nin neşreden Adday Şer, Süryani kaynaklarında geçen ve kimi zaman bizzat Sāsānī kraliyet ailesi mensuplarının ihtidalarını

⁵³ Sebastian Brock, *The History of the Holy Mar Ma'in with a Guide to Persian Martyr Acts* (Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2008), ss.14-18, 26-58.

⁵⁴ *Muhtaşaru'l-Ahbārī 'l-Bī'yye*, ss.217-220; Mārī ibn Suleymān, *Ahbārū Faṭāriketi Kursiyyi 'l-Meşriḳ*, ss.26-27.

konu edinen öykülerin geçerliliğinin sorgulanması gerektiğini düşünmektedir. Zira ona göre, bu öykülerde yer, zaman ve kişilerle ilgili çeşitli hatalar bulunmaktadır. Bu bağlamda II. Şāpūr'un Karbūla adında bir oğlu ve Kāzū adında bir kızı olduğu ve ikisinin de Hıristiyan olmaları hasebiyle işkenceye maruz kaldıklarını ifade eden öyküyü ve benzerlerini buna örnek olarak vermektedir. Bu hususun kimi diğer anlatılarda da geçerli olduğu düşünülmektedir.⁵⁵

Hıristiyan kaynaklarında “Büyük İşkence” olarak bilinen ve 339-379 yılları arasında vuku bulan takibat ve katliamlarda binlerce Hıristiyan'ın öldürüldüğü ileri sürülmektedir. Mezkûr örnekler çerçevesinde bakıldığında bu takibat sürecinin, Konstantin'in Hıristiyanlık'ı Roma'nın meşru dinlerinden biri olarak benimsemesi, bütün Hıristiyanların koruyucusu rolüne bürünmesi ve bunu aşikâr eden mektubuyla başladığı anlaşılmaktadır. Bu durum Hıristiyan tebaanın siyasi bir tavır içinde olması ihtimalinin Sāsānî sarayında yarattığı tedirginliğin yansması olarak görülebilir. Özellikle başkent Ktesifon'da bulunan Hıristiyan dinî liderlerin sorgulanması ve burada özellikle vergi ve askere alma gibi hususların da söz konusu edilmesi, siyasi bir tavır belirlemeye yönelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ktesifon piskoposu Mār Shem'ōn Bar Sabbā'e'nin öyküsünde olduğu gibi, Hıristiyanların krala karşı bir tavır içinde olmaları buna örnek verilebilir. Hıristiyan ruhban sınıfının misyon faaliyetlerinin de bu noktada belirleyici bir öge olduğu açığa çıkmaktadır. Zira mezkûr öykülerde Mecûsî mühtedilerin Hıristiyan kroniklere konu olması, canlı bir dinî tartışmanın ve Hıristiyanlık'a bir yönelmenin olduğunu göstermektedir.

Buradaki öykülerde dinî kişiliği ön plana çıkan ve cemaat üzerinde etkili olan kimselerden veya takibat sürecinden bahsedilirken bizzat kroniklerin kendisinde Hıristiyan tebaanın ibadetlerini yerine getiremediklerine dair bir atfa yer verilmemektedir. II. Şāpūr döneminde özellikle ruhban sınıfının idarecileri ve ileri gelenlerine yönelik bir takibatın olduğu ve Hıristiyanların önceki dönemlere nazaran rahat bir şekilde hareket edemedikleri kabul edilebilir. Bununla birlikte İrānşehr Hıristiyanlarının II. Şāpūr dönemindeki takibat ve baskılarını kaydeden ve şahadetname olarak çevrilebilecek metinlerde yaşanmış olayların sıhhati konusu da tartışmalı olmuştur. Kimi öykülerin gerçeğe yakın olmasına karşın, hayal ürünü anlatımların da yer

⁵⁵ Adday Şer, “Nazar İntikādī fī Hikāyāti Ba'di Şuhedā'i'l-Furs,” ss.503-509; Nefsi, *Mes̄hiyyet der Irān*, ss.18-20.

aldığı metinlerin söz konusu olması, bu tarz eserlerin daha ihtiyatlı bir şekilde okunmasını elzem kılmaktadır.

Mecûsî ruhban sınıfının baskı ve kışkırtmalarının, özellikle II. Şâpûr döneminde Hıristiyanların takibata uğraması ve öldürülmesinde etkili olduğu ve bu hususun Sāsānî siyasi ve dinî otoritelerinin aynı hedefe yöneldiği dönemlerde arttığı bilinmektedir. Zend metinlerine bakıldığında yanlış dinin (*ag-den*) yayılmasına engel olan önemli krallardan biri olarak II. Şâpûr'dan söz edilmesinin tesadüf olmadığı görülmektedir. İşte tam da bu noktada Mecûsî dinî edebiyatına bakıldığında II. Şâpûr'un ve din adamı Adurbad Mehraspendan'ın Mecûsîlik dışında başka bir dinî geleneğe toleranslı davranılmayacağı, diğer din mensuplarının İrânşehr'den çıkarılacağı ve bu hususta daha heveskâr olunacağını ifade ettiği nakledilmektedir. II. Şâpûr'un Mecûsî dinî edebiyatı tarafından bir anlamda dinin hamisi olarak takdim edilmesi noktasında Hıristiyanların rolünün oldukça önemli olduğu anlaşılmaktadır. Zira Hıristiyanlık'ın ve Hıristiyanların Sāsānî siyasal otoritesi açısından kabul edilebilir bir dinî gelenek olarak resmiyet kazandığı ve dinî toplantılarına, sinodlarına müsaade edildiği dönemin kralı I. Yezdigird, Mecûsî gelenek tarafından "*bazahgâr/eşim*" yani "günahkâr" olarak tasvir ve tavsif edilmiştir.⁵⁶

II. Şâpûr'un 379 yılındaki ölümünden sonra tahta kardeşi II. Ardeşîr (379-383) çıktı. II. Ardeşîr döneminde de kimi takibatların ve cezalandırmaların varlığından söz edilmektedir. Ondan sonra II. Ardeşîr'in oğlu III. Şâpûr (383-388) kral oldu. Onun oğlu olan IV. Behrām (388-399) ise on bir yıl boyunca tahtta kaldı. III. Şâpûr'un diğer oğlu I. Yezdigird ise (399-420) yirmi yılı aşkın bir süre krallık yaptı.⁵⁷ II. Şâpûr'un ölümüyle Hıristiyanlar üzerindeki takibat ve baskının giderek azaldığı ve tutsak edilen birçok Hıristiyan'ın serbest kaldığı nakledilmektedir. Bu noktada siyasi nedenlerin yanında ekonomik gerekçelerin de söz konusu olduğu bilinmektedir. Zira III. Şâpûr döneminde (383-388) hapse atılan birçok Hıristiyan, zanaatlarını icra etmeleri ve ekonomiyi canlandırmaları ve vergi vermeleri için serbest bırakılmışlardır.⁵⁸

⁵⁶ Asmussen, "Christians in Iran," ss.934-935; Mansour Shaki, "The Dēnkard Account of the History of Zoroastrian Scriptures," *Archiv Orientalni* 49 (1981), ss.116-119; *Pahlavi Text IV (Details of Nasks)*, *Dinkard IV*, İng. terc. E. West (Oxford: Clarendon Press, 1892), ss.414-415; Ahmed Tafazzoli, "Ādurbād ī Maḥrspanān," *Encyclopaedia of Iranica*, c.1, s.477; İbn Cerir eṭ-Ṭaberī, *Tārīḫu'l-Ṭaberī* (Kahire: Dāru'l-Me'ārif, tsz.), c.2, ss.63-64.

⁵⁷ Averil Cameron, "Agathias on the Sassanians," s.126; Daryae, *Sasanian Iran*, ss.54-57; Mārī ibn Sulaymān, *Aḥbāru Faṭāriketi Kursiyi'l-Meşrik*, s.27.

⁵⁸ Asmussen, "Christians in Iran," s.933; *Sürt Vakaynamesi*, ss.246-247.

D. I. Yezdigird ve Sāsānī İmparatorluğu'nda Hıristiyanlık'ın Kabulü

II. Şāpūr'dan sonra Sāsānī siyasi otoritesinin Hıristiyanlara yönelik baskı ve şiddet politikasından giderek uzaklaştığı görülmektedir. Hıristiyanlara müsamahalı davranan III. Şāpūr'un oğlu I. Yezdigird dönemi ise Hıristiyanlık'ın ve ona tabi olanların devlet nazarında kabul edilebilir bir konum kazandığı ve dahası Doğu'da ilk sinodun yapıldığı süreci tanımlamaktadır. Bu dönemi ilginç kılan belki en önemli detay, Roma imparatoru Arcadius'un (383-408) henüz küçük olan oğlu Theodosius'un hamisi ve koruyucusu olarak Sāsānī imparatoru I. Yezdigird'i (399-420) göstermesidir. Bu durum Roma/Bizans-Sāsānī ilişkilerinde zorunlu bir barış halinin geçerli olmasını sağlamıştır.⁵⁹ Dolayısıyla bu dönemde Bizans'la sulh olması, I. Yezdigird'in İrānşehr Hıristiyanlarını Konstantin gibi bir araya getirecek Mār İshāq Sinodu'nu (410) toplamasının zeminini hazırlayan etkenler arasındadır. II. Şāpūr döneminde Konstantin'in Hıristiyanların ve Hıristiyanlık'ın hamisi olduğunu iddia edişi ve Sāsānī coğrafyasına yönelik askerî bir çaba içerisinde oluşu, İrānşehr'de yaşayan Hıristiyanların muhtemel casus olma algısını güçlendirmişti. Ancak yeni dönemde iki ülke arasında barışın söz konusu olması Hıristiyanlara yönelik tutumun yumuşamasını sağlamıştır.

Agathias ve Procopius gibi Romalı tarihçiler, I. Yezdigird'i Hıristiyan olmamış iyi bir barbar olarak tanımlamakta, buna karşın temize çıkarma girişiminde bulunmamaktadırlar. Agathias I. Yezdigird'i krallığı döneminde Roma'yla hiç savaşmayan bir kral olarak tanıtmaktadır. Zira Agathias'a göre Sāsānī imparatoru rakibi II. Theodosius'un henüz bebek yaşta tahtta olduğundan faydalanmayan bir kral olarak övülmeyi hak etmektedir. Bununla birlikte onun Hıristiyanlara yönelik tavrına dair bir değerlendirmeye yer vermemektedir. Procopius'a göre de bunun nedeni, İmparator Arcadius'un kundakta olan oğlunu tahtın varisi olarak ilan edişi ve onun koruyuculuğunu düşmanı olan Sāsānī kralı I. Yezdigird'i belirleyişidir. Bu yüzden iki rakip devlet arasında herhangi bir çatışmanın olmadığını zikretmektedir.⁶⁰

Roma ve Hıristiyan kaynakları dışında I. Yezdigird'in Sāsānī cephesinde oldukça farklı bir portreye sahip olduğu görülmektedir. Kralın Hıristiyanlık'a yasal bir zemin sağlaması ve Doğu Kilisesinin ilk sinodunun

⁵⁹ Cameron, "Agathias on the Sassanians," s.127.

⁶⁰ Cameron, "Agathias on the Sassanians," s.127; Procopius, *History of Wars, The Book I and II*, terc. H. B. Dewing (Londra: Loeb Classical Library, 1914), ss.9-11; Greatrex & Lieu, *The Roman Eastern Frontier*, ss.31-35.

yapılmasına öncülük etmesi, Mecûsî ruhban sınıfının tepkisini çekmiş ve bu nedenle sonraki kaynaklarda ‘günahkâr’ olarak nitelenmesine yol açmıştır. Bunun yanı sıra I. Yazdigird, atalarının sikkelerde kullandığı ‘tanrıların soyundan gelme’ unvanını kullanmayan ilk Sāsānî kralıdır. Bunun yerine ‘barışın devam ettiricisi’ anlamına gelen ‘rāmşehr’ (Ramşar) ifadesine sikkesinde yer vermiştir.⁶¹ Bu nedenlerden dolayı günahkâr olarak kabul edilen I. Yazdigird’in ilahi bir müdahaleyle, denizden gelen bir beyaz at tarafından tekmelenerek öldürüldüğü kaydedilmektedir.⁶² Bu açıdan I. Yazdigird’in Mecûsî din adamlarına muhalefet edişinin de mezkûr sinodun toplanmasına ve Hıristiyanların rahatlamasına katkıda bulunduğu aşîkârdır.

I. Yazdigird döneminin başlarında Roma İmparatoru Arcadius’un elçisi olarak Sāsānî sarayına gelen Mār Marutha’nın girişimleri (409), Batı Hıristiyanları ile İrānşehr Hıristiyanları arasındaki ilk temas olmakla birlikte Sāsānîlerin Hıristiyanlara yönelik değişen siyasetinin tezahürü olarak da değerlendirilebilir. Öyle ki Mār Marutha’nın girişimlerinin Mār İshāk Sinodu’nun toplanmasına katkı sağladığı bilinmektedir.⁶³ Bununla birlikte *Siirt Vakayinamesi*’ni derleyen Adday Şer, Marutha’nın 399, 408 ve 418 olmak üzere üç farklı tarihte Sāsānî sarayına geldiğinden söz etmekte ancak ne kadar kaldığı hususunda bir bilgi vermemektedir.⁶⁴

Kronikler Mār Marutha’nın Sāsānî sarayına Roma elçisi olarak geldiği sırada cereyan eden mucizevî bir öyküyü söz konusu etmişlerdir. Bu öykülemenin Hıristiyanlık dışı kaynaklarda geçmeyişi, bu hikâyenin I. Yazdigird’in Hıristiyanlık’a karşı oldukça ılımlı bir tavır içinde olduğuna dair Hıristiyan kaynakların oluşturmak istediği algıya bir katkı olarak değerlendirilebilir. Bu öyküye göre Mār Marutha’nın İmparatorun müzmin baş ağrısını ve kızını tedavi etmesi, onu kralın gözünde önemli bir kişilik haline getirirken, Mecûsî ruhbanın I. Yazdigird’in Hıristiyanlık’a geçişinden

⁶¹ Firdevsî, *Şāhnâme-i Firdevsî*, nşr. A. E. Bertels (Moskova: İdāre-i İntişārât-ı Edebiyyât-ı Hāver, 1960), c.7, ss.264-303; İbn Belhî, *Fārsnâme*, tah. Guy Le Strange & Reynold Alleyne Nicholson (Tahran: İntişārât-ı Esāfir, 1384/2005), s.22; eṭ-Ṭaberî, *Tārīhu ‘l-Ṭaberî*, c.2, ss.63-64; Ebû Rayhān Muḥammed b. Ahmed el-Birûnî, *el-Aşāru ‘l-Bākiye ‘ani ‘l-Kurûni ‘l-Hāliye*, tah. Eduard Sachau (Leipzig: Otto Harassowitz, 1923), ss.123-124; Yazdigird’in kaba ve sert mizacı için Pehlevice ‘Dabr’ ifadesine de yer verilmektedir. Bkz. *Şahrestānīhā ‘l-Ērānšahr*, s.19; Touraj Daryaee, “History, Epic, and Numismatics: On the Title of Yazdgerd I (Rāmšahr),” *Journal of the American Numismatic Society* 14 (2002), ss.89-92.

⁶² *Şāhnâme-i Firdevsî*, c.7, s.284; A. Shabur Shahbāzi, “The Horse that Killed Yazdagerd the Sinner,” Siamak Adhami (ed.), *Patimāna: Essays in Iranian, Indo-European, and Indian Studies in the Honour of Hamns-Peter Schmidt* (Costa Mesa, CA: Mazda Publishers, 2003), c.2, ss.356-357.

⁶³ Mārī ibn Suleymān, *Aḥbāru Faṭāriketi Kursiyyi ‘l-Meşrik*, ss.29-30; Frye, *The History of Ancient Iran*, s.143; S. Brock, “Isaac,” *Encyclopædia Iranica*, c.13, ss.610-611; Jullien, “Martyrs, Christian”; Baum & Winkler, *The Church of the East*, s.14.

⁶⁴ Adday Şer, “Nazar İntikādī fī Hikāyati Ba’ḍi Şuhedā’i ‘l-Furs,” s.503.

korkmalarına yol açmıştır. Bu nedenle kralın ilahi bir şekilde uyarılması adına ruhban sınıfının ateş altarnının altına bir adam yerleştirdiği aktarılmaktadır. Böylelikle kralın ateşin huzuruna geldiğinde, bu adamın konuşmasını ve kralın ateşin kendisine hitap ettiği fikrine kapılmasını istemişlerdir. Marutha'nın Hıristiyan olması hasebiyle kirli olduğu ve ona güvenmemesi gereğini dile getiren ateşin sözüne kulak veren I. Yazdigird, Marutha'yla arasına mesafe koymuştur. Marutha'nın ilahi yardımla durumdan haberdar olması ve kralı uyarmasıyla ateş altarnındaki hileyi çözmesi, Mecûsî ruhban sınıfına yönelik bir cezalandırmaya yönelmesiyle sonuçlanmıştır. Sonrasında ise I. Yazdigird, Mār Marurtha'ya İrānşehr'de kiliseler kurmasına ve dinini yaymasına müsaade etmiştir. Mār Marutha'nın daha sonra yine Sāsānî sarayına geldiği kaydedilmiş, Mecûsî ruhban sınıfının benzeri bir çabasının kral tarafından ortaya çıkarılması ile ruhban sınıfının Hıristiyanlık'ın yayılmasını engelleme teşebbüsü ortadan kalkmıştı. Ancak I. Yazdigird'in erken ölümünün Hıristiyanlık'ın gelişimini sekteye uğrattığı hikâye edilmektedir. Bu noktada *Erbil Vakayinamesi*, I. Yazdigird döneminde de bazı cezalandırmaların olduğundan söz etse de bunun Roma'yla yapılan anlaşmayla (422) sona erdiğini nakletmektedir.⁶⁵

Bu anlatıma bakıldığında Doğu ya da Pers Kilisesinin I. Yazdigird zamanında resmi bir hüviyet kazanması ve ilk sinodunun yapılması nedeniyle Hıristiyan kroniklerinin bu dönemi olumlu bir şekilde tasvir etmeleri ve dolayısıyla onun krallığının sonundaki şiddet olaylarını görmezden gelmeleri oldukça dikkat çekicidir. Zira burada I. Yazdigird'in olabildiğince I. Konstantin gibi Hıristiyanlık'a eğilimli olduğuna dair bir algının oluşturulması söz konusudur. Mār Marutha'yla ilişkilendirilen öykünün başka kaynaklarda geçmeyişi de bu açıdan önem arz etmektedir. Ayrıca Sāsānî kilisesinin önde gelen ismi ve Ktesifon piskoposu olan Mār İshāk'la ilgili böylesi bir anlatının olmayışı da, gerçek Hıristiyanlık'ın Roma'dan geldiğine dair bir imaya atıf olarak görülebilir. Bu açıdan I. Yazdigird dönemindeki siyasi otorite ile Hıristiyan din adamlarının ilişkisinin niteliği önem kazanmaktadır. II. Şāpūr döneminde takibata uğrayan ve katledilen Hıristiyan ruhbanların 5. yüzyılda İrānşehr'in herhangi

⁶⁵ Socrates Scholasticus, *Ecclesiastical History*, VII.8; *Muhtaşaru'l-Ahbārî'l-Bf'iyye*, ss.113-114, 151; Mşiha Zha, *Erbil Vakayinamesi*, s.133; Mārî ibn Suleymān, *Ahbāru Faṭāriketi Kursiyyi'l-Meşriḳ*, ss.29-30. Bu metinde kralın kızı değil, oğlunun sara hastası olduğu ve Marutha'nın onu iyileştirdiği nakledilmektedir. İbnü'l-Ezrak'ın *Tārīhu Meyyāfārikîn* adlı eserinde söz konusu öykü bir Süryani metninden yapılan alıntıyla nakledilmektedir. İbnü'l-Ezrak burada yaptığı nakilde olayın Şāpūr'un (II. Şāpūr) kızıyla ilişkili olduğunu zikretmektedir. Ancak mezkûr kaynaklar I. Yazdigird'i işaret ettiği gibi Roma Elçisi olarak Mar Marutha'nın I. Yazdigird'e gönderildiği bilinmektedir. İbnü'l-Ezrak, *Tārīhu Meyyāfārikîn*, tah. Kerim Fārūk el-Hülî & Yusuf Baluken (İstanbul: Nûbihar, 2014), ss.105-106.

bir şehrindeki sorunun çözümünde kral tarafından görevlendirilen kimseler haline geldikleri görülmektedir. Örneğin I. Yazdigird, Ktesifon Patriği Katolikos Mār Ahai'yi Fars bölgesindeki ticari sorunları soruşturması için görevlendirmiştir.⁶⁶

I. Yazdigird döneminde ilginç gelişmelerden birisi de II. Şāpūr dönemine tarihlendirilen katliam ve öldürülmelerin sonunda gömülmesine izin verilmeyen Hıristiyanların kalıntılarıyla ilgilidir. I. Yazdigird'e kadar çarmlıha gerildiği iddia edilen cesetlerin açık alanda bırakıldığı ve cesetlerin yırtıcı kuşlar tarafından yendiği ve kemiklerin açıkta kaldığı kabul edilmektedir. Bu noktada Mār Marutha'nın Roma/Bizans Elçisi olarak İrānşehr'e gelişinde; I. Yazdigird'in müsaadesiyle şehir şehir dolaşıp bu kalıntıları toplayarak kendi piskoposluk bölgesi olan Meyyāfāriḡn'e (*Maipharqat*) götürerek orada bir şehitlik inşa ettiği bilinmektedir.⁶⁷

I. Yazdigird'in Hıristiyanlara yönelik toleransının ve özgürlük vaadinin iktidarının son yılında gerçekleşmesine izin verdiği ölüm cezalarıyla bozulduğu düşünülmektedir. Buna karşın kimi araştırmacılar, Hıristiyan kroniklerin I. Yazdigird'in son dönemindeki baskıcı tavrını görmezden geldiğini ileri sürmektedir.⁶⁸ Kimi kilise tarihçileri, I. Yazdigird'i (Isdigerdes, Gr.) Konstantin'e benzeterek onun Hıristiyan olmaya istekli olduğunu ancak erken ölümü nedeniyle bunun gerçekleşmediğini zikretmektedir. Ayrıca I. Yazdigird'in döneminin sonlarına doğru Hıristiyanlara yönelik baskı ve şiddet olaylarının söz konusu kilise tarihçileri tarafından göz ardı edildiği görülmektedir.⁶⁹

I. Yazdigird döneminin sonlarında kimi takibatların ve öldürülmelerin gerçekleştirildiğine dair kayıtlara bakıldığında iki farklı durumun olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede kimi Hıristiyan din adamlarının katledilmesinin gerekçelerinden biri, Mecûsî ateş altarının yıkılarak orada Hıristiyan ayinin icra edildiğine dair iddiadır. Bu ve benzeri durumların Hıristiyan grupların sindirilmesinde sıkça kullanıldığı birçok örnekte görülecektir. Buna örnek olarak I. Yazdigird'in krallığının son yılında Hıristiyanların Piskopos Abda ya da rahip Haşşu'nun kışkırtmasıyla bir

⁶⁶ Scott McDonough, "Bishops and Bureaucrats?: Christian Clergy and the State in the Middle Sasanian Period," D. Kennet & P. Luft (ed.), *Current Research in Sasanian Archaeology: Proceedings of a Conference Held at Durham University, November 3rd and 4th, 2001* (Oxford: Archaeopress, 2008) içinde, s.87; *Sürt Vakayinamesi*, ss.289-290.

⁶⁷ *Sürt Vakayinamesi*, ss.124-125; *Muhtaşaru'l-Ahbârî'l-Bî'iyye*, ss.190-191; Mārî ibn Suleymân, *Ahbârü Faḡāriketi Kursiyi'l-Meşrik*, ss.30-31; İbnu'l-Ezrak, *Tārîḡu Meyyāfāriḡn*, ss.106-107.

⁶⁸ Scott McDonough, "A Second Constantine?: The Sasanian King Yazdgard in Christian History and Historiography," *Journal of Late Antiquity* 1:1 (2008), ss.129-132.

⁶⁹ Socrates Scholasticus, *Ecclesiastical History*, VII, ss.8, 18.

ateşgedeyi yıkmalarının onların katledilmesine yol açtığı kaydedilmektedir. Bu olayın aktarılışında da I. Yezdigird'in kasıtlı olarak bir cezalandırmaya gitmediği, Hıristiyanların olayın bu raddeye gelmesinde etkili olduğu nakledilmektedir. Dönemin Kilise tarihçilerinden Theodoret (393-457) bu yakma eylemi nedeniyle I. Yezdigird'in bir heyet gönderdiği ve ateşgedenin yeniden inşa etmelerini istediği ancak Abda'nın bunu reddettiği ve bu nedenle bölgedeki kimi Hıristiyan din adamının öldürüldüğü ve kiliselerin yıkıldığı ifade edilmektedir. Theodoret ilginç bir şekilde bu olayı değerlendirirken Hıristiyanların yanlış yaptığını dile getirmektedir. Bununla birlikte o, ateşgedenin yeniden inşasının yapılmayışının şehitliğe yakışır bir durum olduğunu zira ateşgedenin yeniden inşasının ateşe tapmakla aynı mesafede olduğunu zikretmektedir.⁷⁰ Böylelikle I. Yezdigird'in temize çıkarılması sağlanmıştır. Bunun dışında I. Yezdigird'in Hıristiyan düşmanı olan Mihr-Narseh'i, 'Wuzurg-Framadār' yani baş vezir yapmasının son dönemde kimi takibatlara yol açtığı aktarılmaktadır.⁷¹ Dolayısıyla I. Yezdigird'in adeta Konstantin gibi tanrı tarafından yönlendirildiği fikri işlenmekte ve yapılan takibatın I. Yezdigird dışındaki kimselere atfedildiği görülmektedir.

I. Yezdigird'le rahat bir nefes alan Hıristiyanların dönemin sonlarında takibata uğramasına neden olan bir diğer durum ise Mecûsî toplumun üst sınıflarından Hıristiyanlık'a yapılan geçişlerdi. Bu husus yeni kralın kimi zaman Mecûsî mühtediler için selefinin politikasına kısmen de olsa yönelmesine yol açmış olabilir. 5. yüzyılın başlarında giderek yaygınlık kazanan Hıristiyanlık'a ihtida meselesi, polemige ve sonrasındaki katliamlara yol açmıştır. Hıristiyan olan üst sınıf İranlıların kutsal ateşi bulunduğu altar/sunaktan yere atması ve ayaklar altında çiğnemesi ve kimi ibadetlerde kullanılan Barsom dalını kırması ve eğer ihtida eden kadınsa, yasak olduğu halde adet günlerinde kutsal mabed alanına girmesi kimi din değiştirme öykülerine konu olmaktadır. Bu noktada din adamının mühtedinin malını vermesini veya iyi dine (Mecûsîlik'e) geri dönmesini isteyişi karşılık bulmamaktadır. Bunun da ötesinde mühtedinin şehitliği göze aldığı ifade edilmektedir. Bu açıdan II. Yezdigird sonrası (440) ölüm

⁷⁰ Theophanes the Confessor, *The Chronicles of Theophanes (Chronographia): Byzantine and Near Eastern History*, İng. terc. Cyril Mango & Robert Scott (Oxford: Clarendon Press, 1997), s.128; Theodoret, *Ecclesiastical History*, V, s.38; Michael Gaddis, *There is No Crime for Those Who Have Christ: Religious Violence in the Christian Roman Empire* (Berkeley: University of California Press, 2005), ss.196-198; McDonough, "A Second Constantine?," s.132; Mārī ibn Sulaymān, *Ahbāru Faṭāriketi Kursiyi'l-Meşriḳ*, s.32; Williams, "Zoroastrians and Christians in Sasanian Iran," ss.41-42.

⁷¹ Asmussen, "Christians in Iran," ss.940-941.

cezalarının oldukça az sayıda olduğu ve mühtedi Mecûsiler için geçerli olduğu kabul edilmektedir. Bu durumun 6. yüzyılda da devam ettiği bilinmektedir.⁷²

Hıristiyanlık'ın Sāsānī topraklarında 5. yüzyılın başlarından itibaren siyasi otorite tarafından bağımsız ve kabul edilebilir olmasının belirgin alametlerinden birisi de, Pehlevce yazılan bir Hıristiyan edebiyatının oluşmasıdır. Özellikle 5. yüzyılın sonlarında liturji ve ibadetlerle ilgili kimi Süryani metinlerin Pehlevce'ye çevrilmesi söz konusudur. Bu noktada mühtedi İranlıların çabalarından da söz edilebilir. Örneğin Mār Yahballaha (424) sonrasında Ktesifon patriği olan Meana'nın, Farsça ve Süryanice'yi iyi şekilde kullandığı ve Süryanice'den Farsça'ya/Pehlevce'ye birçok kitabı çevirdiği nakledilmektedir.⁷³ Bununla birlikte sonraları Süryanice'nin yeniden hâkim din dili haline gelmesi mezkûr Pehlevce yazılan Hıristiyan metinlerin yok olmasına yol açmıştır. Bunun istisnalarından birisi de Mezmurlar'ın Pehlevce versiyonu olarak bugünkü Türkistan'da yer alan Bulayık'taki Nesturi Kilisesi kalıntılarından çıkmıştır. Bununla birlikte yine Bulayık'ta az da olsa Soğdca yazılmış Hıristiyan dua metinleri ve ibadetlerde okunan İncil bölümleri bulunmuştur. İrānşehr topraklarında yaşayan Hıristiyanların kendileri için dua kitabı şeklinde *Mezmurları* çevirmeleri, Mecûsî ruhbanı harekete geçirmiştir. Dönemin önemli dinî simalarından Mobed Ādurbād Mehraspendān, günümüzde de dua metni olarak kullanılan ve küçük Avesta olarak bilinen Horde Avesta metnini oluşturarak gündelik duaları bir araya getirmiştir. 4.-5. yüzyıllarda şekillenen Horde Avesta'nın Hıristiyan dua kitaplarına karşılık yapıldığı anlaşılmaktadır.⁷⁴

I. Yezdigird'in halefi olan oğlu V. Behrām Gōr (420-438) döneminde de Mihr-Narseh'in etkisiyle özellikle Mecûsilik'ten Hıristiyanlık'a geçenler hakkında ölüm cezasının uygulandığı bilinmektedir. Bu bağlamda Piruz

⁷² Williams, "Zoroastrians and Christians in Sasanian Iran," ss.45-46; Brock, "The Church of the East in the Sasanian Empire," s.73; Russell, "Christianity, i. In Pre-Islamic Persia: Literary Sources," ss.523-528; Brock, *A Brief Outline of Syriac Literature*, s.8.

⁷³ Mārī ibn Suleymān, *Aḥbāru Faṭāriketi Kursiyi 'l-Meşrik*, s.33.

⁷⁴ Buck, "The Universality of the Church of the East," ss.57-58; Nicholas Sims-Williams, "Christianity, iv. Christian Literature in Middle Iranian Languages," *Encyclopædia of Iranica*, c.5, ss.534-535; Sims-Williams, "The Sogdian Fragments of the British Library," ss.43-82. İrānşehr topraklarında Pers kökenli mühtedilerle birlikte Hıristiyanların hatırı sayılır bir nüfusa ve nüfuza ulaşmalarıyla dinî edebiyata dair Pehlevce metinlerin ortaya çıktığı ifade edilmektedir. İşte tam da bu hususta Mecûsî ruhban sınıfının bu ilahî ve mezmûr tarzı dua metinlerine karşılık verdiği düşünülmektedir. Bu bağlamda 4. yüzyılın dinî otoritelerinden Ādurbād Mehraspendān'ın Avesta'nın içerisindeki kimi dua metinlerini bir araya getirerek Horde Avesta'yı oluşturduğu kabul edilmektedir. Bu husus, canlı teolojik bir münasebetin olduğunu göstermektedir. Russell, "Christianity, i. In Pre-Islamic Persia: Literary Sources," ss.527-528; Raḥām Aşā & Şāhīn Sirāc, *Āzērbād-i Mehraspendān* (Tahran: İntişārāt-i Fravahar, 1379/2001), ss.21-24.

adındaki mühtedinin öldürülmesi noktasında MihrŞāpūr adındaki din adamının kralı ikna etmeye çalıştığı ve Hıristiyanların bir savaş söz konusu olduğunda Romalıların yanında yer alacağı iddiasıyla hareket ettiği görülmektedir. Aynı zamanda dinî açıdan da kralın inancını paylaşmadıkları ve Romalıların dininde oldukları dile getirilmektedir. Özellikle böylesi cezalandırmalarda cesetlerin gömülmediği ve Mecûsî cenaze ritüeli gereği olarak parçalanarak yırtıcıların tüketmesine terk edildikleri dile getirilmektedir. Bu noktada Agathias, bu çatışma halinin kısa sürdüğünü ve V. Behrām'ın babasının yolunu takip ederek barış yaptığını ifade etmektedir. 10. Yüzyılda yaşamış olan Arap-Hıristiyan tarihçi Agapius ise onun adil bir kral olduğunu ve zulmü ortadan kaldırdığını nakletmektedir.⁷⁵

E. İrānşehr'de İlk Sinodlar

1. Mār İshāk Sinodu (410)

5. yüzyılın başlarındaki Mār İshāk Sinodu'na kadar Partlar ve Sāsāniler döneminde İrānşehr coğrafyasında özellikle Süryanilerin ve diğer Hıristiyan grupların varlığından söz edilebilir. Partlar döneminde görece rahat bir yaşam sürmelerine karşın, Hıristiyanların Sāsāniler devrinde iktidardaki kralın tavrına bağlı bir var olma mücadelesi verdikleri bilinmektedir. Bu açıdan Batıda bulunan dindaşlarının, Milan Fermanı (313) ve akabindeki İznik Konsili (325) bağlamında Hıristiyanlık'ın devlet nazarında bir resmiyet kazanmasıyla huzura kavuştukları görülmektedir. Fakat İrānşehr'deki Hıristiyan cemaatlerin meşru bir zeminde var olmaları, Milan Fermanı'ndan yaklaşık yüz yıl sonra I. Yazdigird (399-420) döneminde yapılan Mār İshāk Sinodu'yla (410) mümkün olmuştur. Böylelikle Hıristiyanlık'ın Sāsānî topraklarında kabul edilebilir bir din olması bağlamında ilk sinod yapılmış ve II. Şāpūr döneminden bu yana yıkılmış olan kimi kiliselerin yeniden inşasına destek verilmiştir. Bu durum Roma İmparatorluğu dışında var olan bir Hıristiyanlık'ın gelişiminin önünü açılmıştır. Bu bağlamda araştırmacılar, Konstantin'in 313 fermanıyla yaptığını, I. Yazdigird'in Mār İshāk Sinodu'yla gerçekleştirdiğini ve Sāsānî Hıristiyanlığı açısından ikinci bir Konstantin olduğunu dile getirmektedir.⁷⁶ Bu durum, aslında Sāsānî siyasi iktidarı ile piskoposların temasını ve dolayısıyla İrānşehr'de Hıristiyanların asli unsur haline gelmesini sağlayarak Hıristiyanlık'ı bir tehdit olmaktan çıkarmaktadır.

⁷⁵ *Siirt Vakayinamesi*, ss.124-125; Mārī ibn Suleymān, *Aḥbāru Faṭāriketi Kursiyyi'l-Meşriḳ*, ss.33-34; Brock, "Christians in the Sasanid Empire," ss.8-9; Asmussen, "Christians in Iran," s.941; Cameron, "Agathias on the Sassanians," s.127; Agapius, *Kitābu'l-Unvān*, s.230.

⁷⁶ McDonough, "A Second Constantine?," ss.127-128.

Mār İshāk Sinodu'na İrānşehir coğrafyasında yaşayan Hıristiyan nüfusunun bütün temsilcilerinin katılmadığını bizzat sinod kararlarından okumak mümkündür. Bununla birlikte kralın desteğiyle bütün Hıristiyan nüfusa hükmedecek piskopos ve metropolitlerin seçileceğine dair dolaylı anlatım,⁷⁷ Mār İshāk Sinodu'nun meşru bir zemin arayışının tezahürü gibidir. Hıristiyanların takibata uğraması ve katledilmesine dayanan ve Sāsānī devletinin siyasi gücünü koruma adına yapılan uygulamaların, I. Yezdigird'le birlikte terkedildiği ve yeni bir siyaset tarzının benimsendiği bu sinodla somutlaşmaktadır. Başka bir ifadeyle I. Yezdigird'in baskı politikasından vazgeçerek İrānşehir coğrafyasında yaşayan Hıristiyan tebaasının kralı olmayı ve dolayısıyla Hıristiyan topluluğunu kendi denetimi ve gözetimi altında tutmayı benimsediği anlaşılmaktadır.

Mār İshāk Sinodu olarak bilinen Doğu Hıristiyanlarının bu ilk toplantısı, Konstantin'in tavrına benzer şekilde I. Yezdigird tarafından yapılan davetle Ktesifon'da (Medain) toplanmıştır. I. Yezdigird döneminin, Hıristiyan takibatının sonu olarak görülmesi ve Roma-Sāsānī ilişkilerinin uyumlu hale gelmesi, Mār İshāk Sinodu'nun hazırlayıcısı konumundadır. Bu sinodun toplanması noktasında Ktesifon piskoposu Mār İshāk'ın aksine, Roma elçisi olan Meyyāfārikīn piskoposu Mār Marutha'nın krala yaptığı çağrının, kralın sinod toplamasında etkili oluşu gözden kaçırılmamalıdır. İlginç bir şekilde Batılı bir piskoposun çağrıda bulunması ve krala bu bağlamda Yunanca kaleme alınan, Pehlevice'ye çevrilen ve Batılı piskoposların imzasını taşıyan bir mektup vermesi dikkat çekicidir.

Mār Marutha tarafından krala sunulan mektubun temel istekleri arasında; kiliseler arasında bir hiyerarşinin inşa edilmesi, Batı ve Doğu arasında ortak bir dinî takvimin belirlenmesi ve belki de en önemlisi İznik Kredosunun kabul edilmesi yer almaktaydı. Zira Mār Marutha barış elçisi olarak gelmeden önce İstanbul'da 150 piskoposla mezkûr isteklerin karara bağlandığı bir toplantı yapmıştı.⁷⁸ Burada Roma-Bizans İmparatorluğu'nun nüfuz alanını genişletmeye çalıştığı açıkça görülmektedir. Aynı zamanda kendisine has bir yapısı olan İrānşehir Hıristiyanlık'ının özgünlüğünü yitirmesinden ve İznik Konsili kararları ve söz konusu mektup bağlamında Batı ile Doğu arasında teolojik ve liturjik bir bağın inşa edilmesinden

⁷⁷ İrānşehir kentlerinin Hıristiyan nüfusu ve Ktesifon Patrikliğine bağlılıklarıyla ilgili durumları için bkz. Buck, "The Universality of the Church of the East," ss.61-69; <http://www.fourthcentury.com/wp-content/uploads/2009/06/thecouncilofmarishaq.pdf> (Erişim tarihi: 20.02.2015).

⁷⁸ *Muhtaşaru'l-Ahbārī'l-Bī'yye*, ss.149-152; Mārī ibn Suleymān, *Ahbāru Faṭāriketi Kursiyi'l-Meşriḳ*, s.31; Brock, "The Church of the East in the Sasanian Empire," ss.73-74; Baum & Winkler, *The Church of the East*, s.15.

bahsetmek mümkündür. Zira 410 Mār İshāk, 420 Mār Yahballaha ve 424 Mār Dadisho‘ Sinodlarında İznik Konsili kararlarının kabul edilmesinin istenmesi bu hususu kanıtlar niteliktedir.

Sinod kararlarında, kraliyet emriyle İrānşehr bölgesindeki 40 piskoposun katılımının sağlandığı ve diğerlerinin de burada alınacak kararlara uyacakları belirtilmiştir. Mecûsî din adamları sınıfı tarafından ‘günahkâr/bazahgâr’ olarak takdim edilmesine karşın Sāsānî kralı I. Yazdigird’in Sinod metninde ‘muzaffer, barışın dostu, muhteşem’ olarak tavsif edilmesi ve tanrının lütfuyla barışçıl bir iktidarı olduğuna vurgu yapılması oldukça dikkat çekicidir. I. Yazdigird’e yönelik bu husus, Hıristiyan kroniklerinde de açıkça görülmektedir.⁷⁹

Batı ile İrānşehr Hıristiyanları arasındaki bağı daha geriye götürerek iki taraf arasındaki temasın İznik Konsili’yle sağlandığı ileri sürülmektedir. İrānşehr coğrafyasında yaşayan Hıristiyanların, 325 yılında gerçekleştirilen İznik Konsili’ne katıldığını iddia eden kimi araştırmacılar, bu noktada Persli John (Yuhanna) diye birinden bahsetmektedir.⁸⁰ Kaynakların atıfta bulunduğu Eusebius’un Konstantin’in hayatını anlattığı metinde İznik konsiline katılanlar arasında Persli bir Piskopos olduğu ifade edilmekte ancak bir isim zikredilmemektedir.⁸¹ Dolayısıyla bu kişinin Pers kökenli olup Roma kilisesinin bir piskoposu olması ihtimal dahilindedir. Bu bağlamda erken dönem kroniklerinden *Erbil Vakayinamesi*’nin, İznik konsiline katılan bir İrānşehrli piskoposundan söz etmeyişi de dikkate değerdir. Bununla birlikte *Siirt Vakayinamesi*’nde İznik Konsili’ne katılanlar arasında Mār Papa’nın yerine sonraları Ktesifon Patriği olan Mār Shem‘ōn Bar Sabbā‘e’nin ve onun halefi Mār Şāhdōst’un zikredildiği görülmektedir.⁸² Bu noktada Persli bilge olarak bilinen Afrahat’ın 337-345 arasında kaleme aldığı tahmin edilen metnine bakıldığında İsa Mesih konusunda İznik Konsili’nde alınan kararlardan haberdar olmadığı ve Athanasius ile Arius arasındaki kristolojik tartışmayı bilmediği açığa çıkmaktadır.⁸³

İrānşehr’de yaşayan bir piskoposun İznik Konsiline katılıp katılmamasının ve mezkûr tartışmaların ötesinde İznik Konsili kararlarının

⁷⁹ <http://www.fourthcentury.com/wp-content/uploads/2009/06/thecouncilofmarishaq.pdf> (Erişim tarihi: 20.02.2015); McDonough, “A Second Constantine?,” s.129; Asmussen, “Christians in Iran,” s.939-940; *Siirt Vakayinamesi*, ss.289-294.

⁸⁰ Asmussen “Christians in Iran,” s.931; Brock, “The Church of the East in the Sasanian Empire,” s.71; Baum & Winkler, *The Church of the East*, s.1.

⁸¹ Eusebius Pamphilius, *Church History* (The Life of Constantine, Book III.7), s.521.

⁸² Mşiha Zha, *Erbil Vakayinamesi*, s.117, dn.87; *Siirt Vakayinamesi*, s.107.

⁸³ Aphrahat, *Select Demonstrations*, XVII. “Of Christ the Son of God”.

oldukça geç bir dönemde yaklaşık yüzyıl sonra 410 yılında Ktesifon'da yapılan Mār İshāq Sinodunda Batılı bir piskopos olan Mār Marutha'nın teklif etmesiyle resmîyet kazandığı aşikârdır. Ayrıca İranlı bir piskoposun İznik Konsiline katılmış olması, 410 yılına kadar öyle ya da böyle İrânşehr'de konsili kararlarının gündeme gelmesini ve konsile katılımın tartışılmasını gerektirirdi. Hatta Mār İshāq Sinodu'nda Mār Marutha'nın teklifi olmadan zaten kabul edilmiş olması ve gündeme alınmaması gerekirdi. Buna karşın bu dönemden bahseden kroniklerde buna rastlanmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum, İznik Konsili kararlarının dönemin bütün Hıristiyanları tarafından kabul edildiğini ve dolayısıyla evrensel iman ilkeleri olduğunu iddia etmenin diğer bir gerekçesi olabilir. Zira konsil kararlarının Mār Marutha ve Mār İshāq tarafından kralın emriyle kabul ettirilmesi de İznik Konsili'nin Mār İshāq Sinodu'na kadar Doğu Hıristiyanları açısından bir karşılığının bulunmadığı kanaatini güçlendirmektedir.

1a. Sinod Kararları

Sinod kararları incelendiğinde belki de en önemli sonuç, Mār İshāq'ın, Ktesifon piskoposu ve bütün Doğu (*Madneha*) Piskoposlarının Katolikosu ve Lideri (*Reşa*) olarak ilan edilmesidir.⁸⁴ Böylelikle İrânşehr coğrafyasındaki Hıristiyanları idare edecek ve dinî işlerini yürütecek merkezi bir otoriteden bahsedilmeye başlanmıştır.

Bu sinodu ayrıcalıklı kılan bir diğer husus ise Mār Marutha ve Mār İshāq'ın kralın huzurunda kilise-devlet ilişkisine temas etmeleridir. Bunun tezahürü bağlamında Mār İshāq Sinodu'na bakıldığında; Sāsānî coğrafyasındaki Hıristiyan toplulukların hiyerarşik bir nizamla her iki piskoposun yönlendirmesiyle idare edileceği ve aksi tavır gösterenlerin cezalandırılacağı ifade edilmektedir. Bütün bu faaliyetlerin ise, sinodu toplayan ve İrânşehr Hıristiyanlarının üzerindeki kara bulutları izale eden Krallar Kralı I. Yazdigird'in emriyle gerçekleştirileceği zikredilmektedir. Burada ayrıca sinod kararlarının siyasi otoriteyle paylaşılacağı ve kilise hiyerarşisinin sivil bürokrasinin idare ve kontrolü altında olduğu dile getirilmektedir. Öyle ki sinod metninde I. Yazdigird, Doğunun ve Batının kendi hâkimiyeti altında olduğunu ifade etmektedir.⁸⁵

⁸⁴ Buck, "The Universality of the Church of the East," s.60.

⁸⁵ <http://www.fourthcentury.com/wp-content/uploads/2009/06/thecouncilofmarishaq.pdf> (Erişim tarihi: 20.02.2015).

Mār İshāq Sinodu'nu tarihi bir konuma yükselten diğer bir husus ise, İznik Konsili kararlarının Sinoda katılan bütün din adamları tarafından kabul edilmesidir. Ayrıca Sinodun başında I. Yazdigird'e dua edilmiş ve sinod başkent Ktesifon gerçekleştirilmiştir. Bu durum Sāsānilerin daha fazla Hıristiyan düşmanı olmadığı ve sinodun, İznik Konsili gibi, kralın koruması altında gerçekleştirildiğinin açık delilidir. Aynı zamanda Mār İshāq ve Mār Marutha'nın Doğu Kilisesinin yetkili piskoposları olarak kral tarafından kabul gördüğünü göstermektedir.

Konsilin ilk maddesinde Mār Marutha'nın gayretlerinden söz edilmesi ve Doğu-Batı birlikteliğinin inşasına girildiğinin açıkça söylenmesi,⁸⁶ Doğu Hıristiyanlarına dair herhangi bir hususta Batılı piskoposların söz sahibi olduğunu açığa çıkarmaktadır. İşte bu noktada Batı dünyası ile Doğu arasındaki teolojik bağın kurulduğu ve beşinci yüzyılın ortalarında başlayan ayrışma süreçlerinden önce ortak bir zeminin kabul edildiği görülmektedir. Ayrıca Mār İshāq'ın dışında Batı Hıristiyan dünyasını temsil eden Mār Marutha'nın da Doğu Kilisesinde ve Sinod kararlarında etkili olması, Sāsānî Hıristiyanlığı üzerindeki Batı etkisini gözler önüne sermektedir. Zira 325'te kabul edilen İznik Kredosunun İrānşehr Hıristiyanları açısından 410 yılına kadar bir anlam ifade etmeyişi göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durum İrānşehr coğrafyasındaki Hıristiyanların hem dini hem de siyasi bağlam açısından Batıdan farklı bir seyir içinde olduğunu ve Mār İshāq Sinodu'nun bir kesişme noktası olduğunu göstermektedir. Ama aynı zamanda bu durum, Sāsānî Hıristiyanlığının tarihsel süreç içerisinde Batı dünyasındaki tartışmalara katılmasıyla özgünlüğünü yitirmesinin başlangıcı sayılabilir.

Mār İshāq Sinodu'nda Batılı piskoposların arzu ettiği üç şey; (i) kilise hiyerarşisinin kurulması ve piskopos seçiminin bir usule bağlanması, (ii) taraflar arasında ortak bir dinî takvimin yapılması ve (iii) son olarak İznik Konsili'nde alınan kararların kabul edilmesi, sinodun tartışmasız kararları arasında yer almıştır. Zira Mār İshāq'ın bütün piskoposlardan bunu sorgusuz kabul etmelerini istediği aksi takdirde aforoz edileceklerini belirtmesi,⁸⁷ bu isteklerin tartışmaya dahi açılmadığının açık bir delilidir. Ayrıca İznik Konsili kararlarının burada kabul edilmesine yönelik durum, Roma İmparatorluğu sınırları dışında yaşayan Hıristiyanların mezkûr konsil

⁸⁶ Asmussen, "Christians in Iran," ss.931-932, 940; Williams, "Zoroastrians and Christians in Sasanian Iran," s.41; Brock, "The Church of the East in Sasanian Empire," s.70; <http://www.fourthcentury.com/wp-content/uploads/2009/06/thecouncilofmarishaq.pdf> (Erişim tarihi: 20.02.2015).

⁸⁷ <http://www.fourthcentury.com/wp-content/uploads/2009/06/thecouncilofmarishaq.pdf> (Erişim tarihi: 20.02.2015).

noktasında çok duyarlı olmadıklarına işaret etmektedir. Bununla birlikte kendi seyirinde giden İrânşehr Hıristiyanlığının teolojiden liturjiye birçok konuda bağımsızlığını yitirmesi ve İznik Konsili kararları yoluyla Batı Hıristiyanlığının güdümüne girmesi söz konusu olmuştur.

Mār İshāk Sinodu esnasında kral, her iki Hıristiyan ruhaniyi, Mār İshāk ve Mār Marutha'yı kendi topraklarındaki Hıristiyanların idarecisi olarak tayin etmiştir. Aynı zamanda şiddet döneminin sona erdiği, barış ve huzurun artık hâkim olacağına bizzat Sāsānī otoriteleri tarafından ifade edilmesi,⁸⁸ bir dönüm noktası olarak algılanabilir.

Mār İshāk Sinodu'nda İznik Konsili kredosunun temel ilke olarak kabul edilmesinin yanı sıra 21 maddeden oluşan sinod kararlarından da söz etmek mümkündür. Burada piskoposların ve diğer ruhbanın sayısı, seçimi ve her şehirde bir piskoposun olmasına yönelik bir karar alınmıştır. Kiliseye katılım noktasında isteyerek kendisini hadım edenlerin alınmayacağı ve fakat gençliğinde hadım edilmiş olanların kiliseye kabul edileceği; piskopostan diyakona ruhbanların kadınlarla beraber yaşamasına artık müsaade edilmeyeceği; hiçbir kilise mensubunun faizcilik ve tefecilik yapamayacağı; kâhinlik, büyü ve sihir gibi günahlardan kaçınılacağı; iki yılda bir olmak üzere yerel sinodların yapılacağı; kiliselerde yoksullara bakılacağı; kilise mensuplarının dışarıdaki hiçbir yemekli davete icabet etmeyeceği; Pazarları İncil ve diğer kutsal metinlerin okunacağı ve her piskoposluk bölgesinin bu metinlere sahip olacağı; piskoposların birbirlerinin yetki alanına müdahale etmeyeceği; Krallar Kralı I. Yazdigird'in emri üzere bütün piskoposluk bölgelerinin Ktesifon patrikliğine bağlı olacağı ve aksi durumların bizzat kral tarafından cezalandırılacağı; Marutha ve Mār İshāk'ın onayıyla Batı liturjisinin ve takviminin kabul edileceği karara bağlanmıştı. Bu 21 maddelik sinod kararları orada bulunan 38 ruhban tarafından tasdik edilmiştir.⁸⁹

Mār İshāk Sinodu'nda Bēt Arāmāyē (Ktesifon), Bēt Hū zāyē, Bēt Arbāyē (Nusaybin), Maişān Adiabene (Erbil) ve Bēt Garmay (Kerkük) olmak üzere Sinod öncesinde var olan altı metropolitliğe bağlı otuz piskoposluk bölgesinin resmîyet kazandığı ve hiyerarşik bir yapılanmaya gidildiği görülmektedir. Bununla birlikte Mār İshāk Sinodu'na katılmayan daha uzak bölgelerdeki cemaatlerin de bu kararlara uyacağı belirtilmektedir. Zira 420

⁸⁸ <http://www.fourthcentury.com/wp-content/uploads/2009/06/thecouncilofmarishaq.pdf> (Erişim tarihi: 20.02.2015).

⁸⁹ <http://www.fourthcentury.com/wp-content/uploads/2009/06/thecouncilofmarishaq.pdf> (Erişim tarihi: 20.02.2015).

yılındaki Mār Yahballaha sinodunda bu kiliselerin de temsil edildikleri bilinmektedir.⁹⁰

2. Diğer Sinodlar

2a. Mār Yahballaha Sinodu (420)

İrānşehr Hıristiyanlarının ilk sinodunda belirtilen kilise hiyerarşisi ve özellikle İznik Konsili ve benzeri Batı konsillerinin tanınması bağlamında yine Batıdan bir piskoposun Bizans ve Sāsānī İmparatorlukları arasındaki barış anlaşması için elçi olarak gelişi söz konusudur. Roma elçisi olan Amidalı (Diyarbakırlı) Akakios'un siyasi işlerin ötesinde dinî bir saikle de hareket ettiği görülmektedir. Onun girişimiyle 420 yılında Ktesifon piskoposu Mār Yahballaha tarafından yeni bir sinod toplanmıştır. *Erbil Vakayinamesi* Mār Yahballaha Sinodu'nun Erbil'de yapıldığını ifade etmektedir. Bu sinodun toplanmasında da yine İznik Konsili'ne atıfla 318 kişinin kabul ettiği kararların kabulünden söz edildiği görülmektedir. Aynı zamanda Bizans imparatoru Theodosius'un doğudaki Hıristiyanlarla ilgilenmesi ve durumları hakkında bilgi istemesi söz konusudur.⁹¹ 410 yılındaki Mār İshāq Sinodu'nda kabul edilenlerin dışında dikkat çekici bir şeyin olmadığı sinodun, Mār Marutha gibi yine Batıdan gelen bir piskopos aracılığı ve çabasıyla toplanması dikkat çekicidir. Sinodun gündemini yine İznik Konsili kararlarının kabul edilmesi meselesinin oluşturması, Mār İshāq Sinodu'nun bu konuda istenen sonucu vermediğine bir atıf mesabesinde. Bunun yanı sıra Sāsānī Hıristiyanlarının dinî bir kurumsallaşma yolunda çok başarılı olamadıkları da görülmektedir.

2b. Mār Dadišo Sinodu (424)

Ktesifon Kilisesinin Mār İshāq ve Mār Yahballaha sinodlarında Batıda yapılan konsil kararlarını kabul etmesi, Sāsānī Hıristiyanlarının Batıyla daha fazla temas halinde olmalarının önünü açmıştır. Batılı piskoposların kendi bölgelerinde yaptıkları konsillerin sonucunda kabul edilen kredo, kilise hiyerarşisi ve benzeri konuların Doğu kiliselerinde de uygulanmaya konması bir bağımlılık sorununa işaret etmekteydi. İşte bu nedenle 420 sinodunun hemen arkasından 424 yılında Mār Dadišo'nun başkanlığında yeni bir sinod yapılmıştır. Bu sinodun en çarpıcı sonucu, Mār Dadišo'nun Doğunun Katolikosu olarak ilan edilmesi ve dolayısıyla Pers Kilisesinin Roma, İstanbul, Kudüs, Antakya ve İskenderiye gibi bir kutsal merkez olarak

⁹⁰ Asmussen, "Christians in Iran," ss.932, 940; Brock, "Christians in the Sasanid Empire," s.3.

⁹¹ Mārī ibn Suleymān, *Ahbāru Faṭāriketi Kursiyi'l-Meşrik*, s.32; Brock, "The Church of the East in Sasanian Empire," ss.74-75; Baum & Winkler, *The Church of the East*, ss.17-18.

görülmesi olabilir. Fakat tarihsel süreç göz önünde bulundurulduğunda, Ktesifon Kilisesi'nin bu konumunun etkili olmadığı anlaşılmaktadır. Bu sinodun Roma imparatoru II. Theodosius ile V. Behrām arasında 422 yılında yapılan antlaşmadan kısa bir süre sonra gerçekleştirilmesi dikkat çekicidir.⁹²

Sonuç

Sāsānī İmparatorluğu'nun kurulduğu dönemde İran coğrafyasında bir Hıristiyan nüfusunun varlığından söz edilebilir. Partlar (Arsakidler) döneminde oldukça az bir sayıda olmalarına rağmen misyonerlik yoluyla taraftar toplayan Hıristiyanların Sāsānī kayıtlarında yer almaları üçüncü yüzyılda söz konusu olmuş ve I. Şāpūr ve sonrasında gündemde kalmışlardır. Hıristiyanlar tarihsel süreç içerisinde Sāsānī otoritelerinin birbirinden farklılık arz eden muameleleriyle yüz yüze kalmışlardır.

İrānşehr coğrafyasında yaşayan Hıristiyanlara yönelik Sāsānī devletinin tutumu iki farklı dönemsel sürece işaret etmektedir. Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlık'ı serbest bıraktığı 313 Milan Fermanı'na kadar, Sāsānī topraklarında yaşayan Hıristiyanların daha sakin bir yaşam sürmelerinden bahsedilebilir. Fakat Milan Fermanı ve sonrasındaki İznik Konsili'yle Roma ve Sāsānī devletlerinde yaşayan Hıristiyanların durumlarında bir değişim söz konusu olmuştur. Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlık'ı kabul edilebilir bir din haline getirmesi, Sāsānī yönetiminin, tebaası olan Hıristiyanları farklı değerlendirmesinde etkin rol oynamıştır.

Düşman devletin korumaya aldığı bir akide olmasının yanı sıra 4. yüzyıl boyunca Hıristiyanların kimi takibatlara ve cezalandırmalara maruz kalmalarında Mecûsîlerden, özellikle aristokrasi sınıfından Hıristiyanlık'a geçişlerin olması da mezkûr şiddet içerikli yaklaşımı körüklemiştir. Özellikle Hıristiyan kroniklerindeki şehitlik öykülerinin mühtedilere dayandırılması bu hususu desteklemektedir. II. Şāpūr'la özdeşleşen bu takibat sürecinin kroniklerin abartılı dili bir yana bırakılacak olursa özellikle devlet bürokrasinin etkin olduğu bölgelerde ve dinî liderler bağlamında etkin bir biçimde gerçekleştirildiği görülmektedir. Ancak bu noktada Sāsānī otoritelerinin Romalıların dinî düşüncesini paylaşan Hıristiyanlara temkinli yaklaşımı göz ardı edilmemelidir. Özellikle kroniklerin naklettiği öykülere bakıldığında dinî saiklerden çok siyasi ve ekonomik gerekçelerin bu takibatlara yol açtığı görülebilir.

⁹² Mşıha Zha, *Erbil Vakayinamesi*, ss.134-135; *Muhtaşaru'l-Aḥbārī'l-Bī'iyye*, ss.121-122; Baum & Winkler, *The Church of the East*, ss.19-20; Asmussen, "Christians in Iran," s.941.

II. Şāpūr döneminin baskıcı politikalarının I. Yezdigird'le değıştiğı ve İrānşehr Hıristiyanlarının kralın sadık tebaası olduğuna dair bir bakış açısının geliştiğı görülmektedir. Bu bağlamda baskı ve şiddet politikasının netice vermeyişi, Hıristiyan nüfusun giderek artması ve Mecūsî din adamı sınıfı ile kral arasındaki görüş farklılığının burada etkili olduğu söylenebilir. I. Konstantin'in yaptığı gibi kendi tebaasının kralı olmayı isteyen I. Yezdigird, İrānşehr Hıristiyanlarını kendi otoritesi altında toplamayı ve bir anlamda siyasi bir güç devşirmeyi hedeflemiştir. 410 yılında Mār Marutha ve Mār İshāk başkanlığında bir sinodun toplanması ve krala bağlılığın ifade edilmesi, Bizans'a karşı siyasi bir hamle olarak algılanabilir.

Dinî açıdan konu ele alındığında ise, her ne kadar Doğu Hıristiyanlığının kendisine has bir sinod toplama ve varlığından haberdar etme bağlamında başarı sağladığı düşünülse de, şu husus gözden kaçırılmamalıdır. Mār İshāk ve sonrasındaki Mār Yahballaha ve Mār Dadišo Sinodlarının Bizans'tan gelen piskoposlar aracılığı ve yardımıyla gerçekleştirilmesi söz konusudur. Bundan da öte, mezkûr sinodlarda her defasında İznik Konsili kararlarının kabul edilmesine yönelik çaba, Batı Hıristiyanlığının Doğu Hıristiyanlığı üzerinde söz sahibi olma ve teolojik ve liturjik altyapısını belirlemeye çalışma gayretinin tezahürü konumundadır. İznik Konsili'ne (325) iddiaların aksine Roma sınırları dışından özellikle İrānşehr coğrafyasından ruhbanların katılmayışi ve konsil kararlarının Doğu Hıristiyanları tarafından ilgi görmeyişi, 410 yılındaki Mār İshāk Sinodu'yla açığa kavuşmuştur. Zira Bizans elçisi Meyyāfāriķīn piskoposu Mār Marutha'nın isteğı üzerine konsil kararlarının tartışılmadan sinod katılımcılarına kabul ettirilmesi göz önünde bulundurulmalıdır. 420 Mār Dadišo ve 424 Mār Yahballaha Sinodları'nda da İznik Konsili kararlarının kabul edilmesinin istenmesi, İrānşehr Hıristiyanlarının bu konuda oldukça isteksiz oldukları imasını vermektedir. Teolojik bağlamda erken dönemde İrānşehr Hıristiyanlarının düşüncelerine dair ilk elden kaynakların yokluğu, mezkûr kararların kabulündeki isteksizliğin gerekçelerinin ne olduğu sorusunu cevapsız bırakmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adday Şer [Addī Şīr]. "Nazar İntikādī fi Hikāyāti Ba'di Şuhedā'i'l-Furs 'alā 'Ahdi'l-Melik Şāpūr (309-379)," *el-Meşriķ* 15 (1912), ss.503-509.
- Ağābiyūs (Agapius) b. Kuştāntīn er-Rūmī el-Menbicī. *Kitābu'l-'Unvān = Historia Universalis*. Tah. P. L. Cheikho. Beyrut: Matba'atu'l-'Ābā'i'l-Yesū'iyīn, 1907.

- Aphrahat. *Select Demonstrations*. İng. terc. John Gwynn. *The Nicene and Post-Nicene Fathers*, Series 2 (NPNF II), ed. Philip Schaff, c.13 içinde. 14 c. Edinburgh: T&T Clark, 1999.
- Asmussen, Jes. "Christians in Iran: The History of Christian Expansion in Iran," Ehsan Yarshater (ed.), *Cambridge History of Iran* (Londra: Cambridge University Press, 2008) içinde, c.3:2, ss.924-948.
- . "The Pahlavi Psalm 122 in English," Kaikhusroo M. JamaspAsa (ed.), *Dr. J. M. Unvala Memorial Volume* (Bombay, 1964) içinde, ss.123-126.
- Aşā, Rahīm & Şāhīn Sirāc. *Āzerbād-i Mehrsipendān* (Tahran: İntişārāt-i Fravahar, 1379/2001).
- Barnes, T. D. "Constantine and Christians of Persia," *The Journal of Roman Studies* 75 (1985), ss.126-136.
- Baum, Wilhelm & Dietmar W. Winkler. *The Church of the East: A Concise History*. İng. terc. M. Henry. Londra: Routledge-Curzon, 2003.
- el-Bīrūnī, Ebū Rayḥān Muḥammed b. Aḥmed. *el-Āṣāru'l-Bākiye 'ani'l-Ḳurūni'l-Ḥāliye*. Tah. Eduard Sachau. Leipzig: Otto Harassowitz, 1923.
- . *Kitābu't-Tefhīm li-Evā'li Şinā'ati't-Tencīm*. Nşr. Celāluddīn Humā'ī. Tahran: Silsile-i İntişārāt-ı Āşār-ı Millī, 1362/1984.
- Boyce, Mary. "Death: Among Zoroastrians," *Encyclopædia Iranica*, c.7, ss.179-181.
- . *Textual Sources for the Study of Zoroastrianism*. Chicago: University of Chicago Press, 1990.
- Brock, Sebastian P. *The History of the Holy Mar Ma'in, with a Guide to Persian Martyr Acts*. Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2008.
- . "Christians in the Sasanian Empire: A Case of Divided Loyalties," *Studies in Church History* 18 (1982), ss.1-19.
- . "Isaac," *Encyclopædia Iranica*, c.13, ss.610-611.
- . "Some Aspect of Greek Words in Syriac," Sebastian Brock, *Syriac Perspectives on Late Antiquity* (Londra: Variorum Reprints, 1984) içinde, ss.80-108.
- . "The Church of the East in the Sasanian Empire up to the Sixth Century and Its Absence from the Councils in the Roman Empire," *Syriac Dialogue: First Non-Official Consultation on Dialogue within the Syriac Tradition* (Vienna: Pro Oriente, 1994) içinde, ss.69-86.
- . *A Brief Outline of Syriac Literature*. Kottayam, India: St. Ephrem Ecumenical Research Institute, 1997.
- Brock, Sebastian & Susan A. Harvey. *The Holy Women of the Syrian Orient*. Berkeley: University of California Press, 1998.
- Buck, Christopher. "The Universality of the Church of the East: How Persian was Persian Christianity?" *The Journal of the Assyrian Academic Society* 10:1 (1996), ss.54-95.
- Cameron, Averil. "Agathias on the Sassanians," *Dumbarton Oaks Papers* 23-24 (1969-1970), ss.67-183.
- Cureton, William. *Ancient Syriac Documents Relative to the Earliest Establishment of Christianity in Edessa and the Neighbouring Countries, from Beginning to the Fourth Century*. Edinburgh: Williams and Norgate, 1864.

- Daryae, Touraj. “Dīdgāhhā-yi Mübedān ve Şahinşāhān-i Sāsānī derbāre-yi Irānşehr.” *Nāme-i Irān-ı Bāstān* 3:2 (1382/2004), ss.19-27.
- “Ērān, Ērānşahr,” *Encyclopaedia Iranica (EI)*, c.8.
- “History, Epic, and Numismatics: On the Title of Yazdgerd I (Rāmşahr),” *Journal of the American Numismatic Society* 14 (2002), ss.89-95.
- “Shapur II,” *Encyclopædia Iranica*, <http://www.iranicaonline.org/articles/shapur-ii> (Erişim tarihi 22 Ocak 2015).
- *Sasanian Iran (224-651 CE): Portrait of a Late Antique Empire*. Costa Mesa, CA: Mazda Publishers, 2008.
- Dignas, Beate & Engelbert Winter. *Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Dīnkerd-i Heftom*. Terc. ve tah. Muḥammed Taḳī Rāşid Muḥaşşil (Tahran: Pejuheşgāh-i ‘Ulūm-i İnsānī ve Muṭāle‘āt-ı Ferhengī, 1389/2010).
- Dodgeon, Michael H. & Samuel N. C. Lieu (ed.). *The Roman Eastern Frontier and Persian Wars AD 226-363: A Documentary History*. Londra: Routledge, 2005.
- Ephraim Syrus. *Hymns and Homilies of Ephraim the Syrian*. İng. terc. John Gwynn. *The Nicene and Post-Nicene Fathers, Series 2 (NPNF II)*, ed. Philip Schaff, c.13 içinde. 14 c. Edinburgh: T&T Clark, 1999.
- Eusebius Pamphilus. *Church History, Life of Constantine, Oration in Praise of Constantine*. İng. terc. Arthur Cushman McGiffert. New York: Christian Literature Publishing, 1890.
- *Ecclesiastical History*. Books 1-5. İng. terc. Roy J. Deferrari. Washington: Catholic University of America Press, 1981.
- Firdevsī. *Şāhnāme*. nşr. A. E. Bertels. Moskova: İdāre-i İntişārāt-ı Edebiyyāt-ı Hāver, 1960.
- Foltz, Richard. *The Religions of Iran*. Londra: Oneworld, 2013.
- Frye, Richard N. *The History of Ancient Iran*. Münih: Verlag C. H. Beck, 1983.
- Gaddis, Michael. *There is No Crime for Those Who Have Christ: Religious Violence in the Christian Roman Empire*. Berkeley: University of California Press, 2005.
- Gharib, B. *Sogdian Dictionary: Sogdian-Persian-English*. Tahran: Farhang Publications, 1995.
- Ghirshman, Roman. *Iran: From the Earliest Times to the Islamic Conquest*. Suffolk: Penguin Books, 1978.
- Gillman, Ian & Hans-Joachim Klimkeit. *Christians in Asia Before 1500*. London: Routledge, 2006.
- Greatrex, Geoffrey & Samuel N. C. Lieu. *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars A.D. 363-630: Part II: A Narrative Sourcebook*. Londra: Routledge, 2002.
- Guzāreş-i Gumān-i Şiken: Şerḥ ve Tercume-i Metn-i Pāzand-i ‘Şikend Gumānīk Viçār’*. Terc. Pervin Şekībā. Champaign, IL: Kitab-i Keyumers, 2001.
- Hermann, Giorgina, Donald N. Mackenzie, R. Howell Caldecott. *The Sasanian Rock Relief at Naqsh-e Rostam, (Kerdir’s Inscription)*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 1989.

- Herzfeld, Ernest. *Archaeological History of Iran*. Londra: Oxford University Press, 1935.
- <http://www.fourthcentury.com/wp-content/uploads/2009/06/thecouncilofmarishaq.pdf>
- <http://www.fourthcentury.com/wp-content/uploads/2009/06/thecouncilofmaryahbalaha.pdf>
- <http://www.fourthcentury.com/wp-content/uploads/2009/06/thesynodofmardadiso.pdf>. (Erişim Tarihi 20 Mart 2015)
- İbn Belhî. *Fārsnāme*. Tah. Guy Le Strange & Reynold Alleyne Nicholson. Tahran: İntişārāt-i Esāfir, 1384/2005.
- İbn İsfendiyār, Bahā'uddīn Muḥammad ibn al-Ḥasen. *Tārīḫ-i Ṭaberistān*. Tah. 'Abbās İqbāl. Tahran, 1942.
- İbnu'l-Ezrak, Aḥmed b. Yūsuf el-Fāriḫî. *Tārīḫu Meyyāfāriḫîn*. Tah. Kerīm Fārūḫ el-Ḥūlî & Yusuf Baluken. İstanbul: Nûbihar, 2014.
- Jullien, Christelle. "Martyrs, Christian," *Encyclopædia Iranica*, <http://www.iranicaonline.org/articles/martyrs-christian>.
- Lerner, Judith. "Christianity, ii. In Pre-Islamic Persia: Material Remains," *Encyclopædia Iranica*, c.5, ss.528-530.
- Mārī ibn Suleymān. *Aḥbāru Faṭāriketi Kursiyi'l-Meşriḫ min Kitābi'l-Mecdel*. Roma, 1899.
- McDonough, Scott. "A Second Constantine?: The Sasanian King Yazdgard in Christian History and Historiography," *Journal of Late Antiquity* 1:1 (2008), ss.127-140.
- ". "Bishops and Bureaucrats?: Christian Clergy and the State in the Middle Sasanian Period," Derek Kennet & Paul Luft (ed.), *Current Research in Sasanian Archaeology: Proceedings of a Conference Held at Durham University, November 3rd and 4th, 2001* (Oxford: Archaeopress, 2008) içinde, ss.87-92.
- Modi, Jivanji J. *The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees*. Bombay: British India Press, 1922/1937.
- Mşiha Zha. *Erbil Vakayinamesi*. Çev. Erol Sever. İstanbul: Yaba, 2002.
- Muhtaşaru'l-Aḥbāri'l-Bī'iyye: Ve Huve'l-Ḳismu'l-Mefkūd mine't-Tārīḫi's-Si'irdî*. Tah. Buṭrus Ḥaddād. Bağdat: Şeriketu'd-Dīvān li't-Ṭibā'a, 2000.
- Nefisî, Sa'îd. *Mesîhiyyet der İrān tā Şadr-i İslām*. Tahran: İntişārāt-i Esāfir, 1383/2005.
- Pahlavi Text IV: Details of Nasks, Dinkard IV*. İng. terc. E. West. Oxford: Clarendon Press, 1892.
- Procopius. *History of Wars: The Book I and II*. İng. terc. H. B. Dewing. Londra: Loeb Classical Library, 1914.
- Russell, James. "Burial, iii: in Zoroastrianism," *Encyclopedia of Iranica*, c.4, ss.561-563.
- ". "Christianity, i. In Pre-Islamic Persia: Literary Sources," *Encyclopædia Iranica*, c.5, ss.523-528.
- ". "Our Father Abraham and the Magi," *Journal of K. R. Cama Oriental Institute* 54 (1987), ss.56-73.

- Šahrestānīhā ī Ērānšahr: A Middle Persian Text on Late Antique Geography, Epic, and History.* İng. terc. Touraj Daryaee. Costa Mesa, CA: Mazda Publishers, 2002.
- Shahbazi, A. Shabur. "The Horse that Killed Yazdagerd the Sinner," Siamak Adhami (ed.), *Paitimāna: Essays in Iranian, Indo-European, and Indian Studies in Honour of Hanns-Peter Schmidt*, 2 c. (Costa Mesa, CA: Mazda Publishers, 2003) içinde, ss.355-362.
- Shaki, Mansour. "The Dēnkard Account of the History of Zoroastrian Scriptures," *Archiv Orientalní* 49:2 (1981), ss.114-125.
- Sürt Vakayinamesi.* Derleyen: Adday Şer. Terc. Celal Kabadayı. İstanbul: Yaba, 2010.
- Sims-Williams, Nicholas. "Christianity, iv. Christian Literature in Middle Iranian Languages," *Encyclopædia Iranica*, c.5, ss.534-535.
- "The Sogdian Fragments of the British Library," *Indo-Iranian Journal* 18 (1976), ss.43-82.
- Socrates Scholasticus. *Ecclesiastical History.* İng. terc. A. C. Zenos. *The Nicene and Post-Nicene Fathers, Series 2 (NPNF II)*, ed. Philip Schaff, c.2 içinde. 14 c. Edinburgh: T&T Clark, 1999.
- Sozomen. *The Ecclesiastical History.* İng. terc. Chester D. Hartranft. *The Nicene and Post-Nicene Fathers, Series 2 (NPNF II)*, ed. Philip Schaff, c.2 içinde. 14 c. Edinburgh: T&T Clark, 1999.
- St. Chrysostom. *Homilies on Gospel of Saint Matthew. The Nicene and Post-Nicene Fathers, Series 1 (NPNF I)*, ed. Philip Schaff, c.10 içinde. 14 c. Edinburgh: T&T Clark, 1999.
- eṭ-Ṭaberī, Ebū Ca'fer Muḥammed b. Cerīr. *Tārīḫ u'ṭ-Ṭaberī.* Kahire: Dāru'l-Me'arif, tsz.
- Tafāzzolī, Aḥmed, "Ādurbād ī Mahrspandān," *Encyclopædia Iranica*, c.1, s.477.
- [Tansar]. *The Letter of Tansar.* İng. terc. Mary Boyce. Roma: Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente, 1968.
- The Chronicle of Michael the Syrian, VII.3* aktaran Dodgeon-Lieu, *The Roman Eastern Frontier and Persian Wars*, s. 134.
- The Doctrine of Addai, The Apostle.* İng. terc. George Philips. Londra: Trübner, 1876.
- Theodoret (Bishop of Cyrus). *Ecclesiastical History.* İng. terc. Blomfield Jackson. *The Nicene and Post-Nicene Fathers, Series 2 (NPNF II)*, ed. Philip Schaff, c.3 içinde. 14 c. Edinburgh: T&T Clark, 1999.
- Theophanes the Confessor. *The Chronicles of Theophanes (Chronographia), Byzantine and Near Eastern History.* İng. terc. Cyril Mango & Robert Scott. Oxford: Clarendon Press, 1997.
- Waterfield, Robin E. *Christians in Persia: Assyrians, Armenians, Roman Catholics and Protestants.* New York: Routledge, 2011.
- Wigram, W. A. *An Introduction to the History of Assyrian Church or the Church of the Sasanid Persian Empire 100-640 A.D.* Londra: Society for Promoting Christian Knowledge, 1910.
- Williams, Alan. "Zoroastrians and Christians in Sasanian Iran," *Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester* 78 (1996), ss.37-53.

